

Turkish Studies Historical Analysis

Volume 14 Issue 3, 2019, p. 643-667

DOI: 10.29228/TurkishStudies.22560

ISSN: 2667-5552

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 20.01.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 10.09.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (31.01.2019)-Referee 2 (20.02.2019)

This article was checked by iThenticate.

NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA YAHUT BİR YENİLİK HAMLESİNİN HAZİN SONU (PATRONA HALİL DARBESİ)

*Hasan YAŞAROĞLU**

ÖZ

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Ürgüp-Muşkara doğumludur. Genç yaşında İstanbul'a gelmiş, Sultan Üçüncü Ahmet şehzade iken onun maiyetinde bulunmuş, şehzade padişah olunca da sadrazam olmuştur.

Nevşehir'inin parlak bir tahsili yoktur. Okuma yazmayı Saray'a girdikten sonra öğrenmiştir. İleri görüşlü ve yenilikçi bir kafa yapısına sahiptir. "Avrupa'nın ümrân ve maarifini dikkatle tetkik etmek üzere", Yirmisekiz Çelebi Mehmet'i Fransa'ya gönderen odur. Aynı şekilde bütün zorluklarına rağmen İlk Türk matbaasının açılışını temin eden ve buna mümasil çok sayıda yeniliğe imza atan yine o olmuştur. Nevşehirli'ye gelinceye kadar hiç kimse bu tür önemli hamlelere girişmeye cesaret edememiştir. Nevşehirli bu hamleleri ile Osmanlı sadrazamlarının en büyükleri arasına ismini yazdırmayı başarmıştır.

Nevşehirlinin atılımları sayesinde Osmanlı tarihinde Sultan Üçüncü Ahmet döneminde çok parlak bir devir açılmıştır. Bu devrin adı "Lale Devri'dir. Söz konusu devir bir yenilik ve ilerleme devri olmasının yanında ayş u iştretin ön plana çıkması bakımından ciddi eleştirilerin de hedefi olmuştur. Daha çok devletlilerin hayatına hâkim olan muhteşem lüks, zevk ü sefa ve hatta sefahate varan aşırılıklar başta dönemin kahramanı İbrahim Paşa olmak üzere rical-i devleti ağır bir gafletin içerisine sürüklemiştir. Devletlilerin aşırı lüks ve sefahatı geçim sıkıntısı ile cebelleşen halkı rahatsız etmiştir. Toplum kesimlerinden çok ciddi şikâyet ve yakınma sesleri yükselmeye başlamıştır. Ancak devletliler bu ıstırap ve yakınmayı görememişlerdir. Bütün bu hengâme içerisinde İbrahim Paşa, İran'a savaş açmak gibi stratejik bir hata yapmış, bu siyasi hata darbeyi tetiklemiştir. Patrona Halil önderliğinde büyük bir isyan başlamıştır. Sultan Üçüncü Ahmet asilerin isteği üzerine büyük vezirini

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, E-posta: hasan_6929@hotmail.com

fedâ ettiği gibi tahtını da yeğeni Birinci Mahmut'a terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece büyük bir yenilik hamlesi oldukça hazin bir şekilde sona ermiş, parlak bir devir kapanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Yenilik, Lale Devri, Patrona Halil, Darbe.

NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA AND FINAL END OF AN INNOVATION TREATMENT

ABSTRACT

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa is born in Urgup-Muşkara. He came to Istanbul in his youth, Sultan III. While Ahmet was a prince, it become the Grand Vizier whwn the prince was a sultan.

Nevşehirli does not have a good training. He learned to read and write after he entered the palace. He is forward-lookingh and innovative. "To carefully examine the hope and teaching of Europe", Yirmisekiz Çelebi Mehmet goes to France sender it is. In the same way, despite all difficulties it was the one that provided the opening of the first it has become such that it has signed many new innovations like this. No one has dared to engage in such crucial moves until the time of Nevşehirli. With these moves Nevşehirli among the greatest of the Ottoman Grand Viziers has taken its place.

During the periode of Ahmet III a very bright period was opened in Ottoman history, the reason fort his the movements of Nevşehirli. The name of this periode is "Tulip Revolution". In addition to being a milestone in innovation and progress serious ciriticism has also been the target in terms of over-entertainment. Excessive luxury and discomfort disturbed the people who struggled with their livelihood. Very serious anguish and complaints from society to rise. However, those who ruled the state did not see this anguish and complaint. In all this turmoil, the Grand Vizier made a strategic mistake like opening a war to Iran, and this political error triggered the coup d'etat. A great rebellion has begun under the leadership of Patrona Halil. Ahmet III handed over the great vizier on the request and the press of the rebels. At same time, he had to give the throne to Mahmud I nephew. Thus, a great innovation has ended in a tremendous way and a bright period closed.

STRUCTURED ABSTRACT

The one of the Ottoman's movements of innovation and at the same time the first movement taking an example by the Western civilization is the movement of innovation which is from Nevşehir, alias "Tulip Period". It is one of the Ottoman's movements of innovation that had been concluded by the Janissary Corps' coup detat. The movement of innovation of Tulip Period had been annihilated in consequence of grassroots movements coming from the fundamentals at first and the transformation of the movement to the military coup detat just as the other Ottoman's movements of innovation.

The movement of innovation of Tulip Period had differentiated from the movement of innovation of Genç Osman that had occurred before itself and stayed in the framework of envisagement from the point of view of the goal. While Genç Osman had aimed at pomp in the period of antedecents, Tulip Period had tended to the imitation of the Western Civilization directly. İbrahim Pasha from Nevşehir is the first statesman who starts the movement of innovation addressed to the West in the history of Turkey (Öztuna, 1994: 486). While a superior Western Civilization which will be taken as an aim in the period of Genç Osman was out of question, the situation had no longer changed and the Westerners had considerably progressed in the field of civilization on the point of war industry rapidly. Since Genç Osman the Western Civilization had outclassed conspicuously compared to the Ottoman in a centenary period and provided to be accepted. The Ottoman was not able to make reforms that were very necessary and it was not able to take steps that were very essential in the way of improvement and innovation.

It had been eventually understood to not able to overcome Europe via the war. Besides this, it had been convinced that tending to the science and the art and focusing on the literature were more accurate. The situation of Europe as the source and the head of the science and the art in respect of that period had caused the Ottoman to tend to that direction in the sort of position of obligation. The Ottoman could not find any way aside from taking an example by Europe after that. This circumstance had showed itself for the first time in the viziership of İbrahim Pasha from Nevşehir. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi who had been sent by İbrahim Pasha to Paris as an indicator of new term had affected from France and after his return the influence of Europe had started to show itself. The most important indicator of innovation policy is the printing press which had been constituted with Mehmet Said Efendi who is the son of Çelebi Mehmet Efendi and İbrahim Müteferrika's efforts at the house of Müteferrika in İstanbul Yavuz Selim in 1727. The only innovation that had occurred with influence of Europe was not that. After return of Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi to the country French impression had started to manifest itself at almost any kind of field especially architecture in İstanbul and the styles of baroque and rococo at decorative arts.

The coasts of Boğaziçi and Haliç had been equipped with mansions and pavilions. The impressions of architecture of Europe had started to be observed in the constructions that had been built according to the plans which had been brought by Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi from France and the walls had been ornamented in the Western style by European masters. The most important mansion is the Pavilion of Sadabad that had been completed at two months with the effort of İbrahim Pasha in Kağıthane. This place had become cheerful by statesmen at short notice, two sides of the stream of Kağıthane had been equipped with pavilions, it had been nearly replied in kind to Versailles that was in the vicinity of Paris. The issue of innovation had been discussed for the first time in the history of the Ottoman severely (Unat, 1943: 81). Tulip had become the symbol of entertainment and festivals.

Indulgence of entertainment of statesmen especially the monarch and the grand vizier in the harming the traditions and squandering degree had disturbed some circles. The limitless expenses of the Palace,

divergency from the traditions, excessive taxes that had been designated by grand vizier had been received by the majority of community especially the scholars with reaction. The Jenissary Corps which had been concerned about military reforms had supported displeased public. All in all, the Ottoman community had started to proceed to a military coup because of these contradictions. The construction of magnificent buildings especially the Pavilion of Sadabad having one hundred rooms by statesmen especially the grand vizier İbrahim Pasha, the gorgeous entertainments in these places, the ceremonies, excessive luxury and prodigality had caused to contradict between the circles of poor public and the administrators. The Revolutionary Coup of Patrona had emerged as a result of these contradictions. Great successes and important achievements of İbrahim Pasha had disappeared between these contradictions.

İbrahim Pasha is a good statesman. He had corrected financial situation with his taking precautions after becoming grand vizier and removed a budget deficit. As a matter of fact, the budget had started to increase by virtue of his precautions. İbrahim Pasha from Nevşehir had tended to his main purpose after that and attempted to public improvements and reconstructions. He is prescient, innovator and publicspirited person beside being successful statesman. He had protected the scholars, the poets, the literary men and the craftsmen of that era in particular. He is grand vizier who likes novelty. He is curious about the history and the fine arts. He had practiced thuluth and naskh from Hafız Osman. The book which he had read at the most is “the History of Naima”. In addition to this, he had been remembered with Tulip Period and aysh-u ishrat in this period. His period is the era of entertainment and amusement in the strict sense. Entertainment and prodigality had started to transform to a negative situation and an opposition for him after all. Forasmuch as, these activities are not the initiatives increasing the welfare of the country in the end. These are the initiatives serving pleasure and profligacy of a certain part of the community. The profligacy of one side and the misery of other side had nearly competed. Poverty which had reigned in the wide public classes had not been removed. Poverty had deepened each passing day and increased discontent towards İbrahim Pasha. At this juncture great trouble had arised. When the statesmen had absorbed in the life of pleasure and were in the world of negligence, the society of İstanbul had woken up to one more revolution. The date had showed 1730's September. After the first movement of innovation had been failed, a century had approximately passed.

Keywords: Nevşehirli Damat İbrahim Pasha, Innovation, Tulip Period, Patrona Halil, Revolution.

Giriş

Ürgüp'ün Muşkara köyünde 1073/1662 tarihinde dünyaya gelmiş olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, genç yaşında İstanbul'a gelmiş ve Sultan Üçüncü Ahmet, şehzade iken onun mahiyetinde bulunmuştur. Sultan Ahmet padişah olunca devlet hizmetine alınmıştır. Nevşehirli devlet hizmetinde süratle yükselmiştir. Ali Paşa şehit olunca da veziriazam olmuştur.

Nevşehirli'nin parlak bir tahsili yoktur. Fakat kafasının içi aydınlıktır. Avrupa medeniyetini tetkik etme yönünde ilk adımı o atmıştır. “Avrupanın umran ve maarifini dikkatle tetkik etmek üzere” Yirmisekiz Çelebi Mehmed’i Fransa’ya elçi olarak gönderen odur. Yirmisekiz Çelebi Mehmed’in oğlu Sait Mehmet ile Macar mühtedisi İbrahim Müteferrika’nın ilk Türk matbaasını açmalarına yardım etmiştir. Kur’an-ı Kerim ve dini eserler basılmamak şartı ile matbaanın açılmasına fetva almıştır.¹ Bunun yanında Nevşehirli, önemli yeniliklere dahi imza atmıştır. Bunlar:

- Yalova’da Kağıt imalathanesi,
- İznik ve Kütahya’da çiniciliği yeniden ihya,
- Yeniçeri Ocağına bağlı bir tulumbacı ocağı (ilk itfaye),
- Tersaneyi, donanmayı ıslah, Harp kalyonları yaptırmak,
- Kendi köyünü bir mamur kasaba haline getirmek, gibi yeniliklerdir.

Yapmış olduğu atılımlar ve yenilikler ile hem kendisi ilim ve sanat hamisi olmuş, hem de padişahın ismini parlatmıştır. Sonuçta Nevşehirli, Türk vezirlerinin en büyükleri arasına ismini yazdırmayı başarmıştır.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın 12 sene süren iktidarı Üçüncü Sultan Ahmet’in son padişahlık yıllarına rastlamıştır. Bu yıllar tarihimizde “Lale Devri”² olarak bilinmektedir. Üçüncü Ahmet zamanı Türk dilinde ve divan edebiyatında da yeni bir devir açmıştır. Bu bakımdan devrin en kuvvetli temsilcisi şair Nedim’dir. Ünlü şair günlük hayatı pek renkli, canlı tasvir etmiştir:

Gülelim, oynayalım kâm alalım dünyadan

Şair Nedim’in İstanbul’u tasvir eden kasidesi ise şöyledir:

*Bir şehir-istanbul ki bi-mislü bahadır
Bir sengine yekpare acem mülkü fedadır*

Bir gevheri yekpare iki bahr arasında

Hurşidi cihantab ile tartılsa sezadır

¹ **Matbaa Fetvası:** Avrupa’da XV. yüzyılda ortaya çıkan matbaa, asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti’ne iltica eden İspanyol Yahudileri tarafından İstanbul’a getirilmiş, bunu Rum ve Ermenilerin kendi matbaalarını kurmaları takip etmiş, 1727’de de ilk Türk matbaası açılmıştır. Matbaanın kurulmasına cevaz veren fetva Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156 / 1743) dönemine aittir. Lale Devri’nde yaşamış ve uzun süre şeyhülislamlık yapmış olan Yenişehirli’nin fetva metni şu şekildedir: “Basma sanatına maharet iddia eden Zeyd, lügat ve mantık ve hikmet ve hey’et ve bunların emsali ulüm-i âliyyede telif olunan kitapların haruf ve kelimatının suretlerini birer kalıba nakş edüp evrak üzerine basma ile ol kitapların misillerini tahsil ederem dese, Zeyd’in bu veçhile amel-i kitabete mübaşeretine şeran ruhsat var mıdır? el-Cevap: Basma sanatına mahareti olan kimesneler bir musahhah kitabın haruf ve kelimatını bir kalıba sahihan nakş idüp evraka basmağla zaman-ı kalilde bila-meşakkat nüsha-i kesire hasıl olup keret-i kütübe ve rahis baha ile temellüke bais olur. Bu veçhile faideyi müstemil olmağla ol kimesneye müsaade olunup birkaç alim kimesneler sureti nakş olacak kitabı tashih için tayin olunup onlar tashih ettikten sonra sureti kalıba nakş olunursa bir amel-i müstahsen olur” (Yenişehirli, 1266/1289: 552). Matbaanın Türkiye’ye getirilmesine ciddi itirazlar olmuştur. Koçu, bu itirazlara Sadrazamın göğüs gerdiğini ifade sadedinde, “koyu taassubun savletine siper olduğu”nun altını çizmiştir (Koçu, 2004: 378).

² “Lale Devri” ismi ilk defa İstanbul Darülfünun Türkiye Tarihi Kürsüsü profesörü merhum Ahmet Refik Bey tarafından kullanılmıştır. Bilhassa münevver tabaka tarafından benimsenmiş ve nihayet okul kitaplarına dahi girerek yerleşmiş, kalmıştır (Koçu, 2004, 382). Konu ile alakalı Ahmet Refik tarafından “Lale Devri” adıyla kaleme alınmış olan değerli eseri Abdullah Tanrıku ve Oktay Enünlü neşretmişlerdir. Söz konusu dönemi en objektif yansıtan eser budur. Yahya Kemal Beyatlı bu devir için Lâle Devri tabirini kullanmıştır. Tarihçi Ahmed Refik Altınay tarafından 1913 yılında İkdâm gazetesinde tefrika edilen makalenin ve iki yıl sonra basılan kitabın başlığında kullanılan bu ad Osmanlı tarih literatüründe yaygınlık kazanmış, Osmanlı tarihinin bir zevk, eğlence, barış, yenileşme ve sivil reform döneminin başlangıcı olarak anlaşılmıştır.

Altında mı üstünde midir cenneti âlâ

Elhak bu ne halet bu ne boş âbu hayat

Her bağçesi bir çemenistan-ı letafet

Her kûşesi bir meclis-i pür feyz-i safadır

Camilerinin her biri bir gûh-i tecellâ

Ebruy-i melek andaki mihrab-ı duadır

Büyük şair aşağı tabakadaki halkı görmemiştir. Onun içindir ki Nedim'in Divanında Üçüncü Sultan Ahmet'in İstanbul'u mutlu mesuttur. Yalnız, eğlenceyi, zevk ü sefayı düşünmektedir. Yazın çırağan alemleri, kışın helva sohbetleri Lale Devri'ni en teferruatlı biçimde kaleme alan tarihçi Ahmet Refik'in de beyan ettiği üzere çılgınlığa varacak derecede sürüp gitmiştir (Altınay, H.1331: 76). Hâlbuki aynı dönemde İstanbul halkı muzdariptir. O günün başka bir şairinin acı hatıraları durumu şu şekilde tasvir etmektedir: “Odun ateş pahasına çıkmış, ya kömür, vatandaş kömürün tozunu bulsa sürme diye gözüne çekecek, vatandaş nohudu kavurup öğüterek kahve diye içiyor, bu pahalılığın sebebi nedir anlayamadım. Liman gemilerle dolu, her taraftan zahîre geliyor, buhranın sebebi tüccarı sorar, izler kisenin bulunmaması... hakimler tamaha düşmüş...” (Koçu, 2004: 385).

İbrahim Paşa bunları görememiştir. Görenlerin ikaz ve uyarısına da ehemmiyet vermemiştir. Tarihçi Reşat Ekrem Koçu bu noktada “Lale Devri'nin padişahı ve devlet adamları için rezilane bir sefahatten tabîî ki söz edilemez” (Koçu, 2004: 299).³ diyerek bir kayıt koyma ihtiyacı hissetmiş ve başta Nevşehirli olmak üzere devrin devlet ricaline haksızlık yapılmasına engel olmaya çalışmıştır. Yalnız, devrin ileri gelenleri, şairleri, padişahı ve vezirleri gönüllerince eğlenip hasbağçede ayş u tarab ederken halk yığınlarının geçim sıkıntısı ile inim inim inledikleri de bir gerçektir.⁴ Başarılı devlet adamlarını korumaya çalışırken fakir halkın çektiği sıkıntıları, neticede bu sıkıntıların bir darbenin zemininin oluşumuna katkı sağladığını da görmezlikten gelmemek gerekmektedir.

Bununla beraber Lale Devri'ni kapatan ihtilal göz önüne alınarak dönem mahkûm edilmemelidir. Osmanlı da zevk ü sefa, alayış ve gösteriş her dönem mevcuttur. Türk divan edebiyatında dünya zevklerini tatma yolunda Nedim'in mısralarından kat kat öne geçen deyişler vardır. Fatih Sultan Mehmet bile Galata'yı anlatırken: “Galatayı gören cennete gönül bağlamaz” demiştir. Bununla birlikte Lale Devri'nin muhteşem bir lüks, sevk ü sefa, hatta sefahate varan ayş u tarabın sahnelendiği bir dönem olduğu aşikardır.⁵ Ayrıca İnalçık, bu 1730 isyanının bir taraftan zevk u sefa için servetler harcayan Saraya, bir taraftan da meclis-i işrette şiir ve musıkîye revaç veren İrani geleneğe karşı tepki olduğunu vurgulamıştır (İnalçık: 2015: 229).

Hiç şüphesiz Lale Devri'nin en büyük kahramanı veziriazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. Bütün diğer devlet ricali gibi o da kendisini sefahate kaptırıp gaflete düşmüştür. Halk ile yeterince meşgul olmamıştır. Böyle olunca ihtişamın yanında sefalet ve ıstırap kendisini

³“İç huzur bakımından Türkiye tarihinin bahtiyar devirlerinden birini teşkil eden bu renkli yıllar, İran savaşı dışında, sulh ve sükûnetle geçmiştir. (Öztuna, 1994: 4/479).

⁴ Sadrazam Asaf-perver İbrahim Paşa Hazretleri ehli zevk bir devletlü idi. (Unat, 1943: 28).

⁵ Aynı zamanda Osmanlı ilk kez teknoloji bakımından Batı'nın üstünlüğünü kabul etmiştir. (İnalçık, 2015: 213).

göstermiştir. Toplum kesimleri arasında kin ve haset peyda olmuştur. Onun döneminde İran'a karşı açılan savaş da mağlubiyetle sonuçlanınca, gayri memnun kitle giderek artmıştır. Nihayet Patrona Halil⁶ darbesi olarak bilinen o meşhur darbe ortaya çıkmış ve söz konusu bu Lale Devri'ni kapamıştır. Hâlbuki Nevşehirli, sadrazamlık makamına yükseldiği zaman Sultanuşşuara Osmanzade Ahmet Taib manzarayı şu şekilde resmetmişti: “Uğurlu ayağınla veziriazam oldun. Halil İbrahim bereketi geldi. Eğer sen gelmeseydin, İstanbul şehri harap olurdu. Fakat odun ateş pahasına, kömürün tozunu bulsak gözümüze sürme diye çekeriz. Buğday şöyle dursun, arpa bulamıyoruz. Fukaranın gece yakacak mumu bile yok. Zürefa kahveyi meşrebine uydurdu. Nohut kavurup içiyor. Bu kıtlığın sebebi nedir? Muhtekir belası...” (Koçu, 2004: 385).

Kömür tozunu gözüne sürme çeken halk neticede Lale Devri yadigârı eşsiz sanat eseri Üçüncü Ahmet çeşmesini görmemiş, İbrahim Müteferrika matbaasını ve onun basmış olduğu Vankulu Lügati'ni, *Naima Tarihi*'ni okumamıştır. Tabi ki bu durumda olan insanlar *Sadabad*'i, *Asafabad*'i, *Şerefabad*'i, *Mihrabad*'i uzaktan kin, nefret ve kıskançlıkla izlemişlerdir. Netice itibariyle geçim sıkıntısı ile cebelleşen bir kısım halk, bir sokak kabadayısı olan Patrona ve onun avenesinin peşine takılıp gitmiştir. (Koçu, 1964: 273).

1. Darbe Zemininin Oluşması

Osmanlı darbelerinde çoğunlukla merkezi noktayı Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı meselesi teşkil etmiştir. Duraklama ve ardından gelen gerileme dönemlerinde ordu disiplini bozulunca yeniden eski dönemlere dönmek maksadı ile Ocak hakkında ıslah çareleri aranmıştır. Üzengisini tamir eden bir neferin “orduya esnaf girmiş” (Altınay, H.1331: 10) gerekçesi ile ihraç edildiği dönemlerden, nerdeyse bütün yeniçeri erlerinin ticaretle ve esnaflıkla meşgul olduğu günlere gelmesi, askerlik sanatı açısından ciddi sıkıntıya yol açmıştır. Bu durum ordu disiplinin gerçekten bozulduğu anlamına gelmektedir. Ordu disiplininin bozulması ve buna bağlı olarak savaşlardan kötü neticeler alınmaya başlanması, artık kaçınılmaz bir şekilde tedbir alınması gereğini de ortaya çıkarmış ve çare olarak bir takım ıslahat tedbirleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda ilk adım ise 17. yüzyıl başları itibariyle Sultan Genç Osman tarafından atılmıştır. Nevşehirli ikinci adımdır. 17 yüzyıl başlarında başarısız ıslahat sebebiyle aynı yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ordusu müteselsil bozgunlar zinciri ile karşı karşıya gelmiştir. Bunların ilki de 1683 Viyana bozgunudur.

1683 Viyana bozgunu Osmanlı tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bundan sonra artık yenilgiler ve toprak kayıpları sürekli hale gelmiştir. Bu durum Osmanlı'da giderek bir düşüncenin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Artık Avrupa ile savaş yolu ile mücadele etmek anlamsız hale gelmiştir. Bunun yerine ilim ve maarife, sanata yönelmek gerekmektedir. İlim ve sanatın membaı ise Avrupa'dır. Bu gerçek ister istemez Osmanlı devlet yönetiminde ve anlayışında radikal bir değişikliğe yol açmıştır. Osmanlı, Batıya yönelmiştir. Batıya yönelmek aynı zamanda atalar dönemine öykünmekten de vazgeçmek demektir. Osmanlı, Avrupa'ya yönelmeye, o dünyayı ve o dünyadaki gelişmeleri kendisine örnek almaya karar vermiştir. Bu da Nevşehirli'nin sadaretine rastlamıştır. Bu bakımdan Lale Devri, kendisinden önceki Genç Osman döneminden, o dönemin atalar zamanına dönme yaklaşımlarından farklılaşmıştır. Bu bakımdan Osmanlı yenileşme tarihinde, Batıyı kendisine örnek alan ilk hareket Lale Devri hareketidir. Peş peşe gelen yenilgiler ve toprak kaybı üzerine yapılan anlaşmalar (Koçu, 1964: 269) Osmanlıyı bu tarafa sevk etmiştir.

⁶ Patrona: Osmanlılarda XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak kullanılan, tümamirale yakın bir deniz subaylığı unvanıdır. “Patrona” Osmanlı donanmasında gemilerin ikincisine verilen isimdir. Donanmada Kaptan-ı Derya'nın kullandığı gemiye “Kapudâne,” ikinci gemiye “Patrône,” üçüncü gemiye “Riyâle” denilirdi. Patrona Halil patrona gemisinde bir süre leventlik yaptığı için bu lakapla anılmıştır.

Viyana bozgununun ardından toprak kayıplarının ilk resmi anlaşması olan Karlofça (1699)⁷ imzalanmış, ardından toprak kayıpları sürmüştür. Netice ikinci bir anlaşma Pasarofça (1718)⁸ gündeme gelmiştir. Pasarofça anlaşmasının ardından oluşan barış ortamında sadareti devralan Nevşehirli itidal siyaseti ile olaylara yaklaşmayı yeğlemiştir. Harp sanatında Avrupa'nın gerisine düşüldüğünün farkındadır. Yeni bir dönem başlatmak gerekmektedir. Bu dönem, Avrupa medeniyetini takibi esas alacaktır. Bu amaçla Nevşehirli, Fransa'ya elçi göndermiştir. Zor bir görev üstlenmiştir. Paşa bu tercihi ile hem gelenekçi Osmanlı toplumunu ikna etmeyi hem de zevke ve servete düşkün padişah Sultan Üçüncü Ahmet'i idare etmeyi başarabilecek midir? Doğrusu büyük bir maharet sergilemesi gerekmektedir. Bu arada zevke düşkün olan sadece padişah değildir. Nevşehirli'nin bizzat kendisi başta olmak üzere dönemin rical-i devleti de hep de zevk adamıdır. Tabi ki zorlukların en zoru da gelenekçi toplumu ikna etmektir. Sonuçta bu dönemde memleketin fikren ilerletilmesi konusunda ciddi adımlar atılmış, ancak taassup ve cehaletin üstesinden gelinememiştir (Altınay, H.1331: 76).

Nevşehirli iki yönlü bir çalışma sistemi kurmuştur. Bir taraftan yenilik hedefli hamlelerini sürdürürken, bir taraftan da ekibiyle beraber, zevk ü sefaya, oyuna eğlenceye dalıp gitmiştir. Zira zevke düşkün bir padişah ile bunun icabını yerine getirmeye muktedir ve hevesli bir sadrazam yan yana gelmişlerdir. Önce bu zevklerin tatmini için uygun mekân aranmış ve kısa zamanda bulunmuştur. Burası Kağıthane Deresidir. Şair Nedim'in bir gazelinde "gidelim serv-i revanım, yürü Sadabad'a" diye, şiir diline aktardığı yerdir. Buraya "Kağıthane/Sadabat Kasrı" adında bir kasır inşa edilmiştir (Altınay, H.1331:28). Bu kasır o güne kadar yapılmış olan kasırların en görkemlisidir.

Böylece, Lale Devri diye bilinen o meşhur ve muhteşem devir açılmıştır. İstanbul'un bütün bahçeleri lalelerle süslenmiştir. Lale ticareti muazzam bir seviyeye ulaşmış, muhtelif renk ve şekilde laleler çok yüksek meblağlar ile alınıp satılmaya başlanmıştır. Şairler manzarayı en güzel, en nezih, en edebi dil ile resmetmişlerdir. Tabi ki bu şairlerin başında da bülbül-i şeyda Nedim gelmektedir:

*İrişti nev bahar eyyamı, açıldı gül ü gülşen
Çırağan vakti geldi, lalezarın didesi rûşen*

Herkes son derece mesut ve bahtiyardır. Tarihçi Ahmet Refik'in ifadesi ile aşk delisi Nedim gazellerinde hep neşe ve eğlenceyi işlemektedir (Altınay, H. 1333: 41) :

*Gülzara salın mevsimidir geşt ü güzârın
Ver hükmünü ey nahli çemen köhne baharın*

*Dök zülfünü sammur gibi arzın üzre
Ver hükmünü ey nahli çemen köhne baharın*

⁷ Karlofça Anlaşması (26 Ocak 1699) : Osmanlı-Kutsal Roma/Cermen İmparatorluğu Anlaşması. Bu bir barış anlaşmasıdır. Osmanlı gerileme döneminin başlangıcıdır. Aslında Osmanlı gerileme dönemi 1683 Viyana bozgunu ile başlamış söz konusu bu anlaşma ile bir nevi resmîyet kazanmıştır. Karlofça Anlaşmasından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması başlamıştır (Altınay, H.1331: 7).

⁸ Pasarofça (21 Temmuz 1718): Osmanlı İmparatorluğunun Batı karşısında büyük yenilgiler alması ve en sonun da Belgrad'ın da düşmesi üzerine Osmanlı'yı Şikk-ı Sâni Defterdarı/Maliye Müsteşarı Silahtar İbrahim Efendi'nin temsil ettiği bir heyet ile Avusturya-Venedik heyeti arasında imzalanan anlaşmadır. Pasarofça anlaşması ile Osmanlı, Avusturya'ya toprak vermesine rağmen Venedik'ten toprak almıştır. Koçu, 1964: 269.

Sadabat bahçelerinde ney ve tambur eşliğinde hep Nedim'in gazelleri okunmuştur. Onun, Lale Devri'nin gül bahçelerinin, bülbül ü şeydası olduğu herkesin kabulüdür. Hiçbir devirde lalenin bu derece revaç bulduğu görülmemiştir. Bir taratan Nedim'in gazelleri ve bir taraftan İbrahim Paşa'nın gayretleri ile söz konusu dönemi sembolize eden lale soğanı bir anlamda altın devrini yaşamıştır. Çok sayıda yalı, köşk inşa edilmiş enva-i çeşit bahçeler vücuda getirilmiştir. Halkın fikri seviyesinin yükseltilmesi, cehalet ve taassubun ortadan kaldırılması için tedbirler alınmış, mektepler, kütüphaneler açılmıştır. Kütüphaneler için binlerce cilt kitap satın alınmıştır. İbrahim Paşa, kitapların cilt süslemelerine dahi önem vermiştir. Lale Devri sanatını yıldızlı ciltlerin nakışlarında görmek de mümkündür. İbrahim Paşa, fen ilimlerinin ilerlemesi için de gerekli tedbirleri almış, bu anlamda da çok gayret göstermiştir. Birtakım komisyonlar teşkil ettirerek en ebatlı ve en ciddi eserleri tercüme ettirmiştir. Az önce de ifade edildiği üzere matbaacılığı da önem vermiştir. O tarihte memlekette matbaa açılmasına fevkalade ihtiyaç vardır. Gerek yazmalar gerekse çok ciltli kitaplar az bulunduğundan, bunlar çok pahalıdır ve bu eserlere ulaşmak neredeyse imkansızdır. Ayrıca çıkan yangınlarda tek nüsha değerli eserler yanıp kül olmaktadır. Bunun için matbaaya şiddetle ihtiyaç vardır. Ancak bir istifham hep zihinleri meşgul etmektedir. Kurulacak matbaada dini eserler basılacak mıdır? Nevşehirli otoritesi ve saygınlığı ile bunun için gerekli fetvayı istihlal etmeyi başarmıştır. İbrahim Müteferrika⁹ ile Sait Efendi bir hattı hümayun ile İbrahim Müteferrika'nın hanesinde kitap basımına başlanmıştır. Lale Devri anlayış ve yaklaşımı iç barışa da katkı vermiştir.¹⁰ Sadrazam İbrahim Paşa'nın idaresi altında yaklaşık 9-10 yıl müddetle artık İstanbul'da barut kokusu duyulmaz olmuştur. Sanat ve edebiyattaki ilerleme, genel ahlaka ve insanlar arası ilişkilere de etki etmiştir. Bu açıdan da toplumda ciddi bir değişiklik husule gelmiştir. Fakat ne var ki bunu sürdürmek mümkün olmamıştır. Osmanlı toplumu yeni bir hamle ile yoluna devam etmeye çalışırken her şeyi silip ortadan kaldıran meşum Patrona isyanı ile karşı karşıya kalmıştır.

Patrona Halil isyanı Osmanlının gerileme dönemi isyanlarının en önemlilerindedir. 1718 Pasarofça anlaşmasına kadar uzanan bir dizi siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmeye karşı bir tepkinin sonucudur. (Özcan, 2007:34-188). Belgrad ve Tımişver gibi önemli topraklar kaybetmenin travması yaşanırken İran'a açılan savaşın başarısızlıkla sonuçlanması, savaşlar sebebi ile çekilen mali sıkıntılar bir de bunların üzerine zamanın padişahı ve sadrazamının israfına varan lüks harcamaları halkı psikolojik olarak derinden etkilemiştir.

Patrona isyanı bir esnaf isyanı şeklinde başlamıştır. Hamam tellakları, softalar, sebze, kaldırımcı, tavukçu, süprüntücü ve dilenci gibi ayak takımı da katılmıştır. (Özcan, 2007:34-188), Patrona'nın iki has adamıdır. İlmiye sınıfından, Ayasofya vaizi İspîrizade Ahmet Efendi ve eski İstanbul kadısı Zülâlî Hasan Efendi de gizlice görev almışlardır.¹¹ Esnaf ve ayak takımı isyanı

⁹ İbrahim Müteferrika (Dargâh-ı Âli müteferikalarından Macar İbrahim Efendi): Osmanlı devletinde matbaa/basımevi kurup Türkçe kitap yayınlayan ilk kimsedir. En önemli desteği zamanın veziriazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dan almıştır. Dönemin şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi matbaaya fetva vermiştir. Matbaanın kuruluşu ile ilgili çok tartışma yapılmıştır. Bu tartışmalar hala devam etmektedir. Matbaanın kuruluşu ve geçirdiği aşamalar göz önüne alındığında bu tartışmaların anlamsız olacağı görülecektir. Kuruluş yıllarında Müteferrikanın şahsi gayretleri ile birtakım eserler basılan Osmanlı matbaası Müteferrika'nın ardından çok az kitap basabilmiştir. Basılan kitaplar beklenen ölçüde alıcı bulamamıştır. Bir asır kadar bir müddet çok mahdut eserler basılmıştır (Öztuna, 1994: 481).

¹⁰ Dış münasebetler konusunda da önemli adımlar atılmıştır. İbrahim Paşa, Avrupa devletleri ile özellikle Fransa ile iyi münasebetler kurmak için Kammame Kilisesi'nin kubbесinin tamirine müsaade etti. Bu sayede kurulan iyi münasebetler neticesine Yirmisekiz Çelebi Mehmet'i elçilik vazifesi ile Fransa'ya gönderdi (Altınay, H.1331: 76).

¹¹ DİA'ya "Patrona İsyanı" maddesini yazan Abdülkadir Özcan'a göre, Nevşehirli'nin damadı Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa isyanın planlayıcısıdır. Bu durumda Kaymak Mustafa Paşa'nın asiler tarafından istenen 37 devlet adamının arasında yer almaması gerekirdi. Ancak durum öyle değildir. Kaymak Mustafa Paşa istenenler arasında, hem de ilk dörttedir. Söz konusu DİA maddesinde de bu durum tasrih edilmiştir. Bazı kaynaklarda farklı kayıtlar olduğu ileri sürülerek konu izah edilmeye çalışılmıştır. (Özcan, 2007: 34/189). Kuçu'nun kaydı konuya izah getirir mahiyettedir. Kuçu'nun kaydı şu şekildedir: "Asilerin padişaha göndermiş oldukları defterde gerçekten Mustafa Paşa'nın ismi yoktu.

şeklinde başlayan ayaklanma yeniçerinin de iştirakiyle askeri bir havaya bürünmüş, Ulemadan bazı şahsiyetlerin iştirakiyle de meşruiyet kazanmıştır.

Genellikle kaynaklarda Patrona ihtilalini sürükleyen üç kişiden bahsedilmektedir Bunlar: Arnavut Patrona Halil, Manav Muslu ve Kahveci Ali'dir. Ahmet Refik, Ayasofya Vaizi İspîri-Zâde ve İstanbul Kadısı Arnavut Zülâlî Hasan Efendi'yi de bu üçlüye gizli görevli olarak eklemiştir. Ahmet Refik'e göre geniş halk yığınlarını alttan alta idare eden İspirizade¹² ve Zülâlî Hasan'dır. Ulema sınıfına mensup olmaları hasebiyle halk üzerinde ciddi tesirleri vardır (Altınay, H.1331, 76).¹³ Sonuçta belli sebepler tahtında 18. yüzyıl başı itibariyle Osmanlı toplumu bir kez daha yıkıcı bir darbe olayı ile karşı karşıya gelmiştir.

2. Patrona İsyanından Önce Meydana Gelmiş Olan Yeniçeri Kalkışmaları

Osmanlı tarihinde ilk yeniçeri ayaklanması Fatih Sultan Mehmet'in padişahlık yıllarının başlarında gerçekleşen Buçuktepe isyanıdır. Çocuk padişaha karşı Edirne'de başlatılan bu isyan bir önceki padişah İkinci Murat'ın işe el koyması ile sona ermiştir. Tabii bu arada yeniçerinin maaşına da yarım akçe zam yapılmıştır. Bu yüzden söz konusu isyan (Koçu, 1964: 144) 'buçuktepe' adı verilmiştir. İkinci ayaklanma ise Fatih'in ölümünün ardından, ölen padişahın yerine padişahın büyük oğlu Beyazıt'ı değil de küçük oğlu Cem'i¹⁴ getirmek isteyen Sadrazam Karamani Mehmet Paşa'nın Yeniçeri tarafından öldürülmesidir. Mehmet Paşa, Beyazıt taraftarlarının kışkırtması sonucu meydana gelen isyan neticesinde Yeniçeri tarafından, İstanbul'da, paramparça edilmiştir (Koçu, 1964: 147).

Yükselme döneminde nadiren görülen Yeniçeri ayaklanmalarının en önemlisi Sultan İkinci Beyazıt'ın yerine şehzade Selim'i geçirmek isteyen askerinin ayak diremesi olayıdır. Yerine büyük oğlu Ahmet'i geçirmek isteyen padişaha direnen Yeniçerinin bu hareketi, sonucu değiştirmiş padişahın iradesini boşa çıkarmıştır. Bu bir yönü ile bir darbedir. Ancak sonunda kan dökülmemesine binaen bu darbe yarım darbe sayılmıştır. Ayaklanan yeniçeri "Biz şehzade Selim'i isteriz" diye ayak direyince Sultan Beyazıt tahtan çekilmek zorunda kalmıştır (Koçu, 1964: 148).

Yavuz'un İran seferi sırasında sefer meşakkatine dayanamayan yeniçeri tam dört kez ayaklanmıştır. Bu ayaklanmalara rağmen Ocak disiplini bozulmamıştır. Osmanlı henüz 16'ncı asırdadır ve bu asırda yeniçeri, Türk ordusunun seçkin yaya kıtalarını temsil etmektedir. Zafer için kanını selsebîl etmekten çekinmemektedir. Sefer üstüne sefere çıkmaktadır. Zaferler kazanmaktadır. Yeniçeri sadece Kanuni döneminde tam 13 büyük sefere çıkmıştır.¹⁵ Ancak Kanuni döneminin sonu itibariyle artık ocak disiplininin bozulması yönünde işaretler gelmeye başlamıştır. Yeniçeri alımında askerî nizam bozulmuştur. 1582'de Sultan Üçüncü Murat, aslı geçmiş meçhul

Mustafa Paşa, Lale Devri'nin en parlak simalarından biri idi. Acaba Mustafa Paşa ihtilalcilerle gizli teması olan bir adam mıydı? Mesele gayet basitti. Patrona Halil bir cinayet işleyip zindana atılınca, Mustafa Paşa'nın merhameti sayesinde kurtulmuştu. Onun adını deftere yazdırmayan Patrona Halil'di". (Koçu, Tarihsiz: 152).

¹² *İspiroğlu kına çalsın sakala*
Kaldı meydan ite, kurda, çakala
Hey dili düşman, özü düşman sözü dost
Bir koyundan çıkarmıştır iki post

¹³ Görünen ihtilal komitesi Patrona Halil, Muslu Beşe ve Kahveci Ali'dir. Genişletilmiş ihtilal komitesi ise Bu üçlünün yanında Çınar Ahmet, Oduncu Ahmet, İbadî, Kalem Bey ve Alacalı Mustafa'dır. Daha da genişletilmiş komite ve Beyazıt hamamında son toplantıya katılanlar ise yaklaşık 30 kişidir. Koçu bu 30 kişinin isimlerini ve mesleklerini kaydetmiştir. Ağırıklı olarak bunlar hamam külhancısı ve esnaftır. (Koçu, Tarihsiz: 152).

¹⁴ Hanedanın veraset ananesine göre babadan sonra büyük oğlun padişah olması gerekiyordu. Beyazıt bu yönü ile Cem'e nazaran avantajlı durumda idi.

¹⁵ 1521-Belgrad Seferi / 522-Rodos Seferi / 1526-Mohaç Seferi / 1529-Viyana Seferi / 1532-Alman Seferi / 1534-İrakeyn Seferi / 1537-Adriyatik Seferi / 1538-Boğdan Seferi / 1541-Budin Seferi / 1543-Estergon Seferi / 1548-İran Seferi / 1553-Nahcivan Seferi / 1566-Zigetvar Seferi.

birtakım insanların yeniçeri yazılmasını ferman buyurmuş bu yüzden ordu nizamı bozulmaya başlamıştır. Ocağa laubalilik arız olmuştur (Koçu, 1964: 155).

İlk defa yeniçeriyi siyasi bir isyana teşvik eden ve ona dayanarak sonuç elde eden Sultan Üçüncü Mehmet'in en önemli sadrazamlarından Yemişçi Hasan Paşa'dır. Yemişçi Hasan Paşa kendisine karşı isyan edip hatta idamı için fetva almayı dahi başarmış olan kapıkulu sipahilerini tenkil etmeyi başarmıştır. Konağı asiler tarafından sarılan sadrazam kaçıp Yeniçeri Ocağı'na sığınmış, Yeniçeriyi asilere karşı kışkırtarak bir plan dahilinde rakiplerini tak tek ortadan kaldırmıştır. Bundan sonra yeniçeriler kılıçları ile sonuç alabileceklerini görmüşlerdir. İş kendi aralarında ve diğer güç odakları ile ittifak oluşturabilmelerine kalmıştır.

Bütün bu ayaklanmalar içerisinde en büyük Yeniçeri ayaklanması ise 1622 yılında Sultan Genç Osman'a karşı başlatılan ayaklanmadır. 1582'de mevzuatı ile oynanan yeniçeri aradan geçen 40 yılda artık iyiden iyiye disiplinini kaybetmiştir. Genç Osman ilk defa askeri disiplini yeniden temin etmek amacıyla işe el koymuş, Yeniçeri ocağının ıslahı konusunda birtakım çareler düşünmüştür. Ancak muvaffak olamamıştır. Planlar deşifre edilmiş ve padişah daha hayata geçirmeye fırsat bulamadığı tasavvurları yüzünden tacından, tahtından hatta hayatından olmuştur (Musibetname, 2010: XXVIII). Böylece askeri disiplini sağlamak amacıyla düşünülen bu ilk tedbirler, tasavvur mevkiinde kalmıştır. Söz konusu bu büyük Yeniçeri ayaklanması Ocağın diğer güç odakları ile iş birliği yaparak giriştiği o güne kadarki en büyük ayaklanmadır. Ayaklanma neticesinde padişah öldürülmüştür. Bu açıdan söz konusu bu isyan, ilk büyük Osmanlı darbesi sayılmıştır. Artık surda bir gedik açılmış ve bunun ardından diğer darbeler gelmiştir (Yaşaroğlu, 2013: 706 vd.).

Genç Osman'ın ardından Yeniçeri kışlasına dönmemiştir. Genç Osman'dan bir on yıl sonra tekrar ayaklanmıştır. Bu sefer tahtta Dördüncü Murat oturmaktadır. Padişahın henüz yaşı gençtir ve duruma hâkim değildir. Vezir Topal Recep ortalığı karıştırmakta oldukça üstün maharetler sergilemektedir. Askeri, düşman bellediği kişiler üzerine gizli gizli kışkırtmaktadır. Nihayet ayaklanan Yeniçeri ve Sipahi At Meydanında toplanmış ve Padişaha bir defter vermiştir (Koçu, Tarihsiz: 151).

Ayaklanan Yeniçeri tarafından Padişaha gönderilen defterde başta sadrazam Hafız Ahmet Paşa, büyük şair Şeyhülislam Yahya Efendi ve Hasan Halife olmak üzere tam 17 devlet adamının ismi yazılıydı. Sultan Murat ayak divanına davet edildi. O da çıkıp, ayaklanan askere hitap etti: "Muradınız nedir, kullarım?" diye sordu. Çılgın kalabalık hap bir ağızdan, "defterdeki 17 adamı bize ver, paralayacağız," diye haykırdı. Ardından da "vermezsen iş gayri olur" diye de tehdit etti. Kızgın kalabalık laf anlar vaziyette değildi. Padişah dahi bunun farkındaydı, "siz kabili hitap değilsiniz, bire..." diyerek, dönüp, hızla adımlarla Babüssaâde kapısından içeriye girdi. Durum bu hale gelince fitne başı Recep atıldı. "Padişahım eğer ben kulunu dahi isterlerse ver. Kul padişahı istediklerini ala gelmiştir..." dedi. Padişah tekrar ayak divanına çıktı. Bu sefer Topal Recep'in hatırlatması üzerine abdest alarak çıktı. Tekrar kalabalığa hitap etti: "Bu hareketiniz devletin namusunu ulu orta ayaklar altına almaktır... benden ne istersiniz?" diye sorunca, "Padişahım devletine hayırlı olmayan adamlar var..." dediler (Koçu, 1964: 202).

Tam bu noktada içerden konuşulanları dinlemekte olan Hafız Ahmet Paşa aniden çıkıp Padişahın huzurunda durdu. Herkes soluğu kesti. Kimse böyle bir şey beklemiyordu: "Padişahım senin yoluna Ahmet gibi bin kulun feda olsun... yetimlerim sana emanet..." dedi ve eşkıyaya karşı korkusuzca yürüdü. İlk önüne çıkan sipahiyi okkalı bir tokatla yere devirse de kalabalık başına üşüştü ve Hafız Ahmet Paşa, Padişahın gözü önünde öldürüldü (Koçu, 1964: 202).

Bu olaydan sonra dehşet içerisinde Saray'a dönen padişah çaresiz mührü fesat başına teslim etti. Topal Recep nihayet amacına ulaşmıştı. Hafız Ahmet'in acımasızca öldürülmesi ve Topal'ın veziriazam olması ihtilal ateşini düşürmüştü. Ancak Topal fırsatı ele geçirmiştir ve artık ganimet

peşinde koşacaktı. Her ne kadar veziriazamlığı kapsa da tam olarak hedefine ulaştığı kanaatinde değildi. 17 devletliden sadece biri paralandığından Topal'ın hırsı henüz yatışmamıştı.

Topal, tekrar askeri ayaklandırdı. Padişah tekrar ayak divanına çıkarıldı. Kalabalık Padişah'tan kendisine verilen defterdeki isimleri istedi ve şehzadeler konusunda kendisine güvenmediğini dile getirdi. Çaresiz şehzadeler çıkarılıp kalabalığa gösterildiler. İhtilalciler bundan da tatmin olmadılar. Şehzadeler konusunda padişaha güvenmediklerini tekrar dile getirerek kefil istediler. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi kefil oldu. Yeterli görmediler. Recep Paşa kefil olunca kalabalık yatıştı. Ayak divanı bu gerginlik içerisinde dağıldı (Koçu, 1964: 206).

İhtilalciler hem kefil olanların hem de kefil olunanların idam fermanlarını imzaladıklarının farkında değillerdi. İlk cezasını bulan Topal zorba başı oldu (Koçu, 1964: 214).

Topal zorba başı fitne kazanını kaynatmaya devam ediyordu. "Kulun, Saraya yürüme tehlikesi vardır," diyerek Padişahı ikna etti ve padişahın gözdelelerinden, ismi defterde yazılı olan masum Musa Çelebi'yi alıp kendi sarayına götürdü. Sonra da el altından askere haber saldı. Asker gelip Musa Çelebi'yi isteyince de padişaha söz vermesine rağmen kendi elleri ile Musa Çelebi'yi kudurmuş kalabalığın içerisine attı. Çılgına dönmüş yeniçeri ve sipahi erleri Musa Çelebi'yi oracıkta paraladılar. Ardından da defterdarı ve Yeniçeri Ağası aynı zamanda padişahın bir diğer gözdesi Hasan Halife'yi vahşice katlettiler. Bu savunmasız insanların bütün elbiselerini soyup ayaklarına ip bağlayıp yerlerde sürükledikten sonra götürüp At Meydanı'ndaki bir ağaca astılar. Soğuk kış günlerinde cesetler kar altında günlerce bu şekilde kaldılar (Koçu, 1964: 210).

Çok ileri gitmiş olan asiler aslında padişahı hal' etmeyi düşünüyorlardı. Aralarında konuştular ancak anlaşamadılar. Yeniçeri ağası Köse Mehmet gayretli çalışmaları ile Yeniçeriyi yanına çekmeyi başardı. İhtilal ateşini tamamen düşürdü. Koçu'nun deyimi ile fitne kundakçısı (Koçu, 1964: 214) Topal Recep gücünü kaybetmeye başladı. Tam bu sırada ani bir şekilde Padişah tarafından huzura çağrıldı. Bu zamansız davet Topal'ı fevkalade rahatsız etti. Ancak padişahın çağrısına kayıtsız kalamazdı. İçeri girer girmez. Padişah gür bir sesle:

-Beri gel Topal zorba başı... beri gel...

-Haşa Padişahım... vallahi... billahi...

-Abdest al bir kafir!...

Fitne kundakçısı abdest almaya dahi cesaret edemedi. Bulunduğu yere yığıldı kaldı.

-Tiz, vurun kellesini...

Arkasından padişah bir ayak divanı daha topladı. Artık ayak divanı talepleri eşkıyanın değil padişahın inisiyatifinde idi. Hakimiyet padişahın eline geçmişti. Ayak divanında yaptığı etkili konuşma ile yeniçeriyi ezdi. Onları Mushaf'a el basıp teker teker yemin etmek mecburiyetinde bıraktı. Bundan sonra sıra zorbaların tepelenmesine gelmişti. Hepsini ortadan kaldırdı. İntikamını aldı. Hatta çok da ileri gitti. Kanlı ihtilaller ve isyanlar ile başlayan padişahlığının sonunda, bunlarla uğraşa uğraşa Yeniçeriyi sindirdi ancak kendisi de sonunda kanlı bir müstebit (Koçu, 2004: 263) haline geldi.

Dördüncü Murat'ın halefi İbrahim'in devri sükûnet içerisinde başlamıştı. Ancak, sekiz yıl sonra, yine kanlı bir yeniçeri ihtilali ile son buldu. Sultan İbrahim padişah olduktan sonra hakimiyet Yeniçeri ağalarının eline geçmişti. Yeniçeri ağaları da bizzat Kösem Mehpeyker Valide Sultan tarafından idare ediliyorlardı. Yani ihtilalin lideri bizzat padişahın öz anası Kösem idi.¹⁶ İhtilalciler

¹⁶ Kösem çok hırslı bir kadındı. Yaptıkları ile kendisinden söz ettirmiştir. Hem saltanata hem de servete aşırı derecede düşküdü. Aynı zamanda çok da yardım severdi. Reşat Ekrem Koçu onunla ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "Dördüncü Murat'ın kahredici pençesini bir kalkan olarak kullandı ve rüşvet aldı. Nüfuz ticareti yaptı. Çok zengin oldu.

önce, veziriazamlığı sırasında epey mal-mülk, altın toplamış olan Ahmet Paşa'yı hedefe koydular. Ahmet Paşa'ya malını beyan ettirdiler. Ahmet Paşa celladı görünce tek tek her şeyi sayıp döktü. Mala el konuldu. Ahmet Paşa cellat başı Kara Ali ve yamağı Hammal Ali'nin elinden kurtulamadı. Cellatlar tarafından boğulan iri cüsseli Ahmet Paşa'nın cesedi bir binek üzerine bağlanmak suretiyle At Meydanına getirilip, o meşhur çınar ağacının altına bırakıldı (Koçu, 1964: 230).¹⁷

Sadrazamdan sonra da padişah tahtından indirildi. Böylece iki seneden fazla devam edecek olan ağalar saltanatı başladı. Koca Valide Sultan ile ocak ağaları devletin başına geçtiler. Padişah zaten 7 yaşında bir çocuktuktu. Halk da bu durumdan muzdaripti. Valide Sultan ve ocak ağaları, şimşirlikte oda hapsine alınmış sabık padişahın varlığından bile endişe ettiler ve o biçareyi Şeyhülislam Abdürrahim Efendinin fetvası ile idam ettirdiler. Artık meydan Valide Sultana ve ocak ağalarına kalmıştı. Ağaların bıyığını balta kesmez olmuştu (Koçu, 1964: 237). Koçu'nun değerlendirmesine göre bundan sonra bütün gücü ele almış olan ocak ağaları ve "Valide-i Muazzama" hiç vakit kaybetmeden soyguna ve vurguna başlamışlardır. Ayarı bozuk para bastırarak buradan kilolarca altın ve gümüş kaldırmışlar, tüccarları haraca bağlamışlardır. Ancak hırs ile tamahın saltanatı çok fazla sürmemiştir (Koçu, 1964: 237).

Ağaların talanı karşısında artık canına tak diyen halk ayaklandı. Çocuk padişah ayak divanına çağrıldı. Ayak divanında insanlar, padişaha, "veziri azlet, ağaları katlet", dediler. Vezir azledildi. Yeni vezir Siyavuş Paşa oldu. Siyavuş Paşa ocak ağalarına direndi. Ağalar Siyavuş Paşayı hükümleri altına alamadılar. Bu durum da koca Valide Sultan yeni bir plan yaptı. Bu acımasız plan torunu çocuk padişahı ortadan kaldırmaktan başka bir şey değildi. İftarda hoşafına zehir katarak öldürmeye karar verdi. Muvaffak olamadı. Plan anlaşılıyordu. Plan anlaşılınca padişah uğrunda savaşmaya yemin etmiş olan zülüflü baltacılar harekete geçtiler. Kösem'in dairesini basıp Kösem'i katlettiler (Koçu, 1964: 242). Kösem'in acımasız entrikaları en sonun da kendi başını yemiştir, Kösem ortadan kaldırılınca da ağalar saltanatı çökmüştür.

Ağaları saltanatının çöküşünden itibaren tam 36 yıl Yeniçeri uzun müddet sesini çıkarmadı. Bu zaman zarfı içerisinde Dördüncü Sultan Mehmet (Avcı Mehmet) sürekli av peşinde koştu. Lüks içinde yaşadı. Devleti ise Köprülüler idare ettiler. Nihayet Köprülülerin damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana bozgununa kadar devlet idaresi bu şekilde sürüp gitti. Bozgunun ardından gidişat tamamen başka bir şekil aldı.

Merzifonlu'nun sadaretinde ve onun komutasında Türk ordusunun 1683'de Viyana önlerinde uğramış olduğu ağır bozgun ve ardından Merzifonlu'nun idam edilmesi bütün Türk tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu ağır bozgun aynı zamanda Yeniçerinin de yeniden hareketlenmesine sebep olmuştur. Artık doğudan batıya asırlardır devam eden Türk zaferlerinin sonuna gelinmiştir. Zaferden zafere koşan ordu bozgunundan bozguna koşmaya başlamıştır. Fakat ne var ki gelen bozgun haberleri padişahın şaşaalı yaşantısında en ufak bir değişikliğe sebep olmamıştır. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın idam edilmesi ile devlet ehliyetsiz kişilerin eline

Sultanın yararı da onu takip ediyordu. İbrahim, padişah olunca buna mani oldu. Rüşvet çarkını bozdu. Kösem'i saraydan sürdürdü. Sultan Murat'ın saray yararı dağıtıldı. Bu yüzden Kösem de bir çıkış yolu olarak Yeniçeri ağaları ile anlaşma yolunu seçti. Zira Ağaların da işi bozulmuştu. Hemen anlaşılacak ve çarkı tekrar döndürmeye başladılar. O kadar ki kendilerine engel olmak isteyen padişahı da gözden çıkardılar. Ama önce padişahın damadı Veziriazam Ahmet Paşa'nın ortadan kaldırılması gerekiyordu. Cumhur kolayca ittifak etti. Yeniçeri, sipahi ve ulema bir araya geldi. Sadece bu değil saraydaki valide sultan da alttan alta bu ittifakı destekliyordu. Padişahın yapabileceği bir şey yoktu" (Koçu, 1964: 231).

¹⁷ Cahil halk arasında Mafsal ağrılarında insan yağı iyi gelirmiş diye batıl bir laf dolaşırdı. İri cüsseli Ahmet Paşa'nın çıplak na'sı geceden beri çınar ağacının altında idi. Bir yeniçeri neferi cesedi bıçağı ile kesip doğradı. Her parçasını halka beşer onar kuruşa sattı. Öyle ki ceset kemik yığına döndü. Koçu diyor ki, Bu deninin müşterisi de kendi ayarındaki eclair idi. (Naima'dan naklen, Koçu, 1964: 231). Bu yüzden veziriazam ölümünden sonra Hezarpare Ahmet Paşa diye meşhur olmuştur.

düşmüş, Ülkede huzur güven kalmamıştır. Ve bu hengamede Yeniçeri bir kez daha isyan etmiştir (Koçu, 1964: 250).

Varadin'de başlayan Yeniçeri isyanı Edirne'ye oradan İstanbul'a uzamıştır. Bu çok büyük bir patlamadır ve durdurulmasına nerdeyse imkân yoktur. Yeniçeri Kuran'a, kılıca ve ekmeğe yemin etmiştir.¹⁸ Olay bu kerteye ulaşınca Padişah durumun vahametini anlamış ve askerinin İstanbul'a gelmemesi için her yola başvurmuştur: "Kullarım kimi isterse vereyim... hatta ciğer kuşem oğlum şehzade Mustafa'yı isterlerse onu da vereyim..." diye ferman yazıp gönderdi.¹⁹ Ancak ordu dinlemedi. Silivri'ye kadar geldi. Padişah tahtından çekildi. Ardından Ordu İstanbul'a girdi. Taht şehri bir kez daha askeri ihtilal bahtsızlığını yaşamak zorunda kaldı. Devlet bir kez daha ihtilale teslim oldu. Aylarca süren talan, baskı, zulüm, katliam, ölüm, nihayet halkı canından bezdirdi. Evvela Kapalı Çarşı esnafı harekete geçti. Çünkü sürekli dükkanlarının yağma edilmesinden bıkmışlardı. Kalabalık At Meydanı'na yürüdü: "Elaman padişahım eşkıya elinden elaman..." (Koçu, 1964: 261) bu ıstıraplı talep üzerine sancak-ı şerif çıktı. Halk Peygamber sancağı altında toplandı, yeniçeri ve sipahi zorbaları tepelendi.

Bu 1688 ihtilali bir buhranlı bozgun hengamında çıkmıştı. Yeniçeri İstanbul'da Sadrazam'ın sarayını ve çarşıları yağma ederken cepheden acı haberler geliyordu. O sırada Avusturya, Rusya, Polonya ve Venedik'le harp halinde idik. İşte bu günlerde en acı haber Belgrad'dan geldi. Avusturyalılar, Belgrad'ı aldılar. İmparatorluk Karlofça anlaşmasına, yenilgilerin ardından gelen ağır şartlar altına imza atmaya; makus talihine doğru ilerliyordu.²⁰

Karlofçadan hemen önce Avcı Mehmet'in oğlu İkinci Mustafa padişah olmuştu. O da babası gibi av peşinde koşmuştur. Edirne'ye yerleşmişti. 1703'de babası gibi bir yeniçeri ayaklanması ile tahtan indirilmiştir. Bu ihtilale "Edirne Vakası" denilmiştir. Bu ayaklanmanın en temel sebebi padişah hocası Fezullah Efendi'nin hırs ve tamahıdır. Fezullah Efendi padişahı almış olduğu sonsuz salahiyyet ile devletin üst düzey makamlarını oğullarına, damatlarına, uzak yakın akrabalarına tahsis etmişti.²¹ Nepotizm bir kez daha kendini göstermişti. Hükümet Fezullah Efendinin emrindeydi. Efendi hazretleri, Veziriazama çiftliğin kahyası gözüyle bakıyor, o şekilde muamele ediyordu (Koçu, 1964: 264).

Devlet Edirne'den idare ediliyordu. İhtilal İstanbul'da patladı. Bir grup cebeci Aksaray'daki Yeniçeri kışlası Et Meydanı'na yürüdü. Yolda giderken onlara bir grup ayak takımı da katılmıştı. Et Meydanı'na yeşil bayrakları ile bir alay softa da geldi. Sadrazam ve Yeniçeri Ağası, Edirne'de olduğundan İstanbul, kaymakam paşa ve sekbanbaşı ağa tarafından idare ediliyordu. Cebeciler harekete geçti ve İstanbul'daki idarecilerin bir kısmını teslim aldılar bir kısmını ise paraladılar. Yeniçeri de katılınca artık rüzgar fırtınaya dönüştü. Fezullah Efendi'nin tahakkümünden bıkmış olan ulama da ayaklanmaya destek verince (Koçu, 1964: 266) İstanbul kaymakamı Edirne'ye bir mektup yazdı. "Herkes başının çaresine baksın" dedi.

¹⁸ "Vallah mı... Billah mı... şu enam-ı şerifler canımıza garim olsun mu? Bu kılıçlar boynumuzu vursun mu? Şu ekmeği gâvur kapısından dilenelim mi? Kafir çifit olalım mı?... Olalım..." (Koçu, 1964: 256).

¹⁹ Koçu'nun muhteşem üslubu ile, "saltanat zevkleri ile öylesine yoğrulmuş idi ki, onlardan ayrılmamak için zillet batağının ta dibine gömülmüştü" (Koçu, 1964, 252).

²⁰ Türkiye'nin ilk taksimi olan 1699 Karlofça muahedeleri Sultan Dördüncü Mehmet'ten sonra padişahlık tahtına oturan İkinci Mustafa zamanında imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Birinci Viyana muhasarası ve bozgunun ardından başlayan felakete son verilmiştir. Bu anlaşmaya göre Macaristan, Polonya, Podolya, Azak kalesi ve havalisi ve Moro Yarımadası elden çıkmıştır. Bütün bu olayların neticesinde 17 yüzyıl sonu itibarıyla Koçu'nun Yeniçeri Ocağı hakkında verdiği hüküm tamamen tefessüh etmiş olmasıdır (Koçu, 1964: 264). 17'nci asrın sonunda tefessüh etmiş olan yeniçeri ancak 19. asrın başlarında ortadan kaldırılabilmektedir. Bu durumda yeniçeri Ocağı bu buzulmuş, işe yaramaz hatta muzır haliyle neredeyse bir asırdan fazla ortalıkta dolaşmıştır.

²¹ "Padişahı avcunun içine almıştı. Uzun bir harpten yaralar içinde çıkmış imparatorluğu kendi mâlikhanesi sanmıştı" (Koçu, 1964: 264).

Sekbanbaşının öldürülmesi, İstanbul kadısının esir alınması ve kaymakam paşanın da kaçıp saklanması ile İstanbul'da padişahı temsil eden mülki, askeri ve şer'i tüm makamlar boş kalmıştı. İstanbul'da devlet yoktu. İhtilal de henüz liderlerini ortaya çıkarmış değildi. Söz şimdilik ulema efendilerde idi. Yeniçeri kışlasının içerisinde bulunan Orta camide bir Cuma günü bir araya gelmiş olan ulema ilk kararını aldı: "Bu gün cumadır ve Cuma namazı kılınmayacaktır..Zulüm ortadan kaldırılıp adalet tesis edilinceye kadar Cuma namazları kılınmayacaktır" (Koçu, 1964: 266).

İhtilalciler hemen idarecilerini tayin ettiler. İçlerinden bir sekbanbaşı, bir diğeri İstanbul kadısı tayin edildi. İsteklerini Edirne'ye bildirdiler.

"Şeyhülislam Feyzullah Efendi oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi, Rumeli kadıaskeri, Anadolu kadıaskeri... azlolunsun ve İstanbul'a gönderilsin.. Padişah da derhal İstanbul'a gelsin..." (Koçu, 1964: 267).

Her ihtimale karşı Edirne'ye yürümek üzere Yenibahçe çayırında bir ordugah kuruldu. Edirne'den yapılan taleplere bir cevap gelmediğinden, geçici olarak oluşturulmuş olan hükümet gerçek hükümetin yerini aldı. Ancak hükümetin padişahı eksikti. Mevcut padişahın yerine kardeşi şehzade Ahmed'i geçirmek üzere İstanbul ihtilal ordusu Edirne'ye doğru harekete geçti. Ancak bundan sonradır ki padişah durumdan haberdar edildi. O güne kadar Feyzullah Efendi gelişmeleri padişahı gizlemişti. Padişah durumdan haberdar olunca çok kızdı ve derhal Şeyhülislam ve tüm yakınlarını azletti. Çok geç kalmıştı. Gelen İhtilal ordusu ile savaşmak üzere Hafsa'ya hareket etti. Ancak kısa zamanda yanındakilerin karşı tarafa iltihak ettiklerini görünce Edirne'ye geri döndü. Edirne ihtilal ordusunu sevinçle karşıladı. Her şey bitmişti. Şehzade Ahmet ihtilal ordusu tarafından Üçüncü Sultan Ahmet unvanı ile tahta oturtuldu. Feyzullah Efendi ise linç edildi. Ayağına ip bağlanarak yerlerde süründü ve nehre atıldı (Koçu, 1964: 269; Naima, 2007: 1857).

3. Patrona Halil Darbesi

1703 Edirne vakasından sonra tahta geçen Sultan Üçüncü Ahmet 27 yıl sonra bir darbe neticesi tahtından indirilmiştir. Bu darbe *Patrona Halil* darbesidir. Osmanlı devleti tarihinde meydana gelmiş olan büyük darbelerden biri olan söz konusu *Patrona Halil* darbesi devleti idare edenlerin ayş u işrete dalmaları bakımından diğer darbelerden biraz farklılık arz etmektedir. Hemen hemen her darbeye devlet adamlarının zevk ü safaya dalmaları söz konusu olsa da buradaki zevk ü safa olayı, çok daha ileri boyutlara taşınmış, darbenin en önemli sebeplerinden birini teşkil etmiştir.

Patrona darbesinin ilk ve en önemli hedefi sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa olmuştur. İbrahim Paşa ise yeni bir devir açması bakımından birçok icraata imza atmış, hemen hemen her şeyi başarmış bir devlet adamıdır. Onun döneminde İmparatorluk'ta iç-dış barış açısından çok mesafe alınmıştır. Yapılaşma anlamında göz kamaştırıcı eserler ortaya konulmuştur. Dönem bir yenileşme ve gelişme dönemi başlangıcıdır. Ancak Paşa, asırlardan beri memlekette hüküm süren neredeyse bir toplumsal hastalık durumuna gelmiş olan taassup ve cehaleti ortadan kaldıramamıştır. Aynı zamanda sağlam bir siyasi yapı da kuramamıştır. Bu yüzden konumunu fazla muhafaza edememiş, ilk darbeye yıkılmıştır.²²

Patrona darbesi bir esnaf ayaklanması gibi ortaya çıkmış olsa da kısa zamanda büyük destek bulması açısından hedefine doğru hızla ilerlemiştir. Paşa'nın almış olduğu tedbirler ayaklanmayı önleme açısından hiçbir işe yaramamıştır. Darbenin zemini, zaman içerisinde gelişen olaylara, yanlışlıklara, haksızlıklara bağlı olarak alttan alta oluşmuştur. Bir kıvılcım beklemektedir. Nihayet İran karşısında alınan yenilgi, daha doğrusu Şii-İran coğrafyasında Rusların Sünni halka karşı yapmış olduğu katliamın önüne geçilememesi sebebiyle o kıvılcım ateşlenmiştir. Kıvılcım ateşlenince de bir daha söndürülemezdir.

²² Üç kahveci ile birkaç manavın tuğyanına engel olamadı (Altınay, H.1331: 76).

Rus, İran Osmanlı üçgeninde yaşanan olaylar bu darbenin dışı bakan yanını teşkil etmiştir. Patrona Halil darbesinin dış sebepleri konusunda tarihçi Ahmet Refik şöyle bir izahatta bulunmuştur: “1730 isyanının sebebi Orta Asya’da zuhur eden siyasi değişikliklerdir; Büyük Petro Hindistan’a ulaşmak için İran’ın kuzeyini istila etmiş ve Hazar’a kadar ilerlemiştir. Bunun üzerine İran’ın Müslüman ahalisi “Halife-i İslam” a müracaat etmişler ancak İbrahim Paşa, İran yüzünden Büyük Petro ile karşı karşıya gelmek istememiştir. Çar’la bozuşmak o an itibariyle münasip değildir. Fakat bir taraftan da Sünni halkın Rusya tarafından ezilmesi büyük rahatsızlığa yol açmıştır.” (Altınay, H.1331: 79).

Sünni halkın Ruslara karşı müdafaa edilmesi için halktan büyük tazyik gelmiştir. İbrahim Paşa ise ne pahasına olursa olsun barışı korumak istemektedir. Birbirine zıt iki talep arasında kalan İbrahim Paşa durumun üstesinden gelebilmek için büyük bir toplantı düzenlemiş ve başlangıçta çoğunluğu savaş taraftarı olan katılımcıları, Fransa elçisi Mergi Dö Bennak’ın da yardımı ile barışa ikna etmeyi başarmıştır. Anlaşma sağlanmıştır. İran’ın bir kısım topraklarını Rusya, Osmanlı ve Afgan Emiri arasında pay eden söz konusu bu anlaşmanın ömrü çok kısa olmuştur. İran ile Rusya anlaşıp Türklerin payına düşen toprakları işgal etmişler, bununla da yetinmeyip katliama girişmişlerdir. İbrahim Paşa hiç istemediği halde İran’a savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu savaş ilanı tamamen halkı iknaya yöneliktir ve sonuçta Padişah’ın da rol aldığı bir resmi geçitten ibaret kalmıştır. Bu yüzden gidişatın önüne geçilememiştir. İstanbul’da ayak takımı²³ Patronanın etrafında toplanmıştır. Zaten Patrona ve hempaları darbeden yaklaşık sekiz ay önceden beri toplanıp konuşmuşlar ve planlar yapmışlardır (Uzunçarşılı, 1988: 204).

Bu şartlar altında Patrona ve arkadaşları planladıkları darbeyi adım adım sahnelediler. Padişah ve ordu İran seferi için Üsküdar’a geçmişti. Patrona Halil, Muslu Beşe ve Kahveci Ali Usta İstanbul’da Çardak İskelesi’nin yanındaki yeniçeri kahvehanesinde baş başa görüşüp hareketi başlatmaya karar verdiler. Ertesi gün ise her biri kendi adamlarına haber verip onları davet ettiler. O dönemde Perşembe ve Cuma resmî tatil günleri olduğundan hareketi tatile denk gelecek şekilde planladılar. İkinci buluşmayı gerçekleştirdikleri Muslu Beşe’nin dükkanında yeni katılımlar oldu. Çınar Ahmet, Oduncu Ahmet, Şair İbâdî, Kalem Bey ve Alacalı Mustafa’nın da iştiraki ile sayıları 8’e çıktı. Bu toplantının ardından tekrar dağılıp adamlarına isyanın gününü ve yerini bildirdiler. İsyân günü çarşambayı perşembeye bağlayan gece ve yeri ise Beyazıt Hamamı idi. O gece Hamama sadece 30 kişi geldi. Bütün hazırlıkları yapıp sabah saat 10’da uydurma bir bayrak altında Hamamdan çıktılar. Ayakları çıplaktı. Bir çıkışta bir de Çarşı girişinde olmak üzere Patrona iki nutuk verdi. Nutku Halil’e İspirizade ezberletmişti (Koçu, Tarihsiz: 133):

“Allah...Allah...Ey Muhammed ümmeti! Duymadık demeyin. Şeriat-ı Muhammed üzere davamız vardır. Dükkanlarınızı kapayıp gelin ki sizlerin dahi yeriniz bayrağımızın altıdır (Koçu, Tarihsiz: 132).²⁴

Patrona aynı nutku bir de Çarşı’nın ortasında verdi. Bunun üzerine dükkanlar kapatıldı. Arkasına takılan esnafla birlikte Divan yolundan Meydan-ı lahme doğru ilerlemeye başladı. Dükkanların kapanması üzerine, Yeniçeri Ağası olay yerine geldi. Esnafa dükkanlarını açmalarını söyledi ancak esnaf buna yanaşmadı. Zira “fitne çıktı” haberi kısa zamanda bütün şehre yayılmış, insanlar evlerine kapanmışlardı. Dehşet esnafı da sarmıştı. Burası darbe açısından çok önemli bir kırılma noktası teşkil etti. Esnafı geri döndüremeyen Yeniçeri Ağası beklenmedik bir tehditle karşı karşıya kaldığından tebdili kıyafet ile kaçıp Üskidar’a gitti. Arkasından tedbir almakta güçlük çeken ve zaten olayın ne olduğunu tam anlayamayan sadrazam vekili Kaymakam Paşa’da

²³ “...birkaç erazil makulesi Arnavut ve çıtak taifesinden ve Anadolu cebel türkü bi-din ve bi-mezhep...” Altınay, H. 1331: 29.

²⁴ “Şer’-i Muhammedî üzere ümmet-i Muhammed dâvamız vardır.” (Altınay, 1331: 29). “Ümmeti Muhammed dükkanını kapatıp bayrağın altına gelsin.” (Uzunçarşılı, 1988: 404).

Üsküdar'a geçince şehir başsız kaldı. O sırada sefer hazırlıkları dolayısı ile Üsküdar'da bulunan Padişah ve devlet ileri gelenlerine haberi bildirdiler. Onlar gelmeden önce Padişah farklı yollardan durumdan haberdar edilmişti (Koçu, Tarihsiz: 235).

Şehrin en büyük iki amirinin verdiği haber çarşılının sebepsiz yere dükkanlarını kapamasıydı. İbrahim Paşa bunu inandırıcı bulmadı. Durumdan haberdar edilen Padişah, devlet erkanını Üsküdar Sarayına toplantıya çağırdı. Asileri dağıtmak için ne lazım geldiğini sordu. Sadrazam, "asiler en kısa zamanda dağıtılacaktır" dedi ancak bu hiçbir zaman yapılamadı. Net bir karar alınamadı. Padişah toplantıyı terk etti. Az bir zaman sonra da: "Sancak-ı Şerif, İstanbul'a geçsin," diye ferman geldi.

Padişah ve diğer yetkililer Üsküdar'da toplantı yaparken beri taraftan darbeciler hedeflerine doğru ilerlemeye devam ettiler. Patrona ve 30 arkadaşı esnaftan sonra askere yöneldiler. Askerin harekete dahil edilmesi hayati önem taşımaktaydı. Darbe üssü ise her zaman olduğu gibi yine Meydan-ı Lahm idi. Patrona ve arkadaşlarının askeri işin içerisine çekmeleri o kadar kolay olmadı. 30 çiplak ayak sabaha kadar Yeniçeri kışlasının kapısında beklediler (Koçu, Tarihsiz, 138).

Bu arada devlet erkanı da İstanbul'a dönmüştür. Devlet erkanı o geceyi İstanbul'da Topkapı sarayında geçirirken 30 kişilik asi grup da Aksaray'da meşhur Et Meydanı'nda sabahladılar. Yakmış oldukları ateşin etrafında İbadi'nin sazına ve sözüne kulak verdiler:

Davaya çıkanlar döner mi geri

Hem Patrona Halil iken rehberi

Al aşık İbadi eline sazı

Güzel vafı tarif eyle serveri (Koçu, Tarihsiz: 137).

Yeniçeri Ağası'nın esnafa dükkanlarını açtırmaya muvaffak olamamasının yanında darbenin önemli aşamalarından biri de ayaklanmayı başlatan Patrona ve 30 arkadaşının kışlanın önünde sabahlaması oldu. Sabaha kadar biraz umutsuz biraz korku ve endişe ile bekleyen asiler çok zor da olsa Yeniçeri ile temas kurmayı başardılar. Kışla kapısı asilere açıldı. Cuma sabahı ayaklanmacılar ile Yeniçeri, Orta Cami'de meşverete oturdular. Böylece ayaklanma önemli bir aşama kaydetti. Darbe girişimi artık Yeniçeriye mal oldu. Meşverette ilk defa Patrona, yârânı adına, meramlarının ne olduğunu dile getirdi: "Bunca kaleyi İran'a satan, binlerce yeniçeriyi Kara Denizde gemileri ile batırıp boğdurtan, din ve devlet haini İbrahim Paşa ile yârânını istemeyiz." dedi. Bundan sonra Saray tarafından atılan her adım geri teperken âsiler atmış oldukları her adımda hedefe biraz daha yaklaştı.

Bundan sonra, askerin söz birliği etmesinin önemi dolayısı ile haber salındı ve Tersaneler dahil bütün yeniçeri kışlalarının harekete katıldığı Patrona ve arkadaşlarına bildirildi. Yeniçeri önce kazanları meydana çıkarmakta tereddüt etse de Tersane'nin ele geçirilip gemilerin zappedilmesi üzerine kazanlar meydana çıkarıldı. İsyana yavaş yavaş alana yayılmaya başladı hareketin bu en önemli alameti, sembolü de ihmal edilmemiştir. Yeni Odalardaki (Kışla) Orta Kazanları ve Yeniçeri çadırları Meydana çıkarılmıştır.²⁵ Kazanların çıkarılması Yeniçerinin bu isyanı tamamen benimsemesi anlamına gelmektedir. Kazanların ardından sipahiler de isyana iştirak etmişlerdir (Koçu, Tarihsiz: 140).

Şimdi sıra ulema ve şeyh efendilerin katılmasına gelmişti. Gizli bir şekilde isyana destek veren ulemadan Zülali Hasan Efendi ve Şeyhlerden İspirizade Ahmet Efendi'ye haber gönderdiler. İkisine de ulaşamadı. Zira o gece ikisi de saraya çağrılmışlardı. Bunların ardından asiler İstanbul kadısına yöneldiler. Kadı yerinde bulunamadığından konağını yağmaladılar. Kendilerine bir

²⁵ Reşat Ekrem Koçu'nun bu kazan kaldırma işinin bir ilk olup olmadığına tereddütleri vardır (Koçu, 1964, 278).

İstanbul kadısı tayin ettiler. Deli İbrahim adlı molla kılıklı bir adam darbe üssüne geldi ve darbecilere hitap etti: “Bire serdengeçti ağalar size her şeyden evvel okur yazar bir kadı lazım. İşte ben geldim.” (Koçu, Tarihsiz: 147).

Artık kadı da tayin edildiğine göre şimdi artık At Meydanına yürüyebilirlerdi. Gösterişli bir şekilde Et Meydanından At Meydanına yürüdüler. İkinci meydanı da ele geçirdikten sonra zindanların kapılarını açtılar. Haşeratin ortalığa yayılması dehşeti bir kat daha artırdı. İnsanlar evlerine çekildiler. Yağma başladı. Her ne kadar Patrona ve hempaları zahirde yağmanın aleyhinde sert konuşmalar yapsalar da gizli gizli yağmaya destek verdiklerinden ve yapılan yağmadan pay aldıklarından yağma dehşet salarak yoluna devam etmiş, yağma adını türlü şenaatler işlenmiştir.²⁶ Artık söz ayağa, devlet pespaye eline düşmüştür (Koçu, Tarihsiz: 140).

Meydanı tamamen ele geçirmiş olan asiler atamış oldukları kadıları vasıtası ile Cuma namazına bile müdahale ettiler. O Cuma günü ezanı ve namazı yasakladılar. Hiçbir mescit kapısını açamadı.²⁷

Üsküdar’da yapmış oldukları toplantılarda ayaklanma konusunda çok kesin sonuçlara ulaşamadıklarından Padişahın emri ile hızla İstanbul’a dönmüşler bu sefer Topkapı Sarayı’nda toplantı üzerine toplantı düzenlemeye başladılar. Bu toplantılardan da kesin bir sonuç alamadılar. Her zaman asilere karşı ortaya konabilecek en güçlü hareket Sancağı Şerif’in çıkarılması olduğu halde bu sefer sancak hamlesi de bir işe yaramadı. Sancak çıkarıldı ancak beklenen sonuç elde edilemedi. Meydanı ele geçirmiş olan darbeciler halkın Sancak altında toplanmasına mâni oldu. Zira şehirde asayiş kalmamış, söz ayağa düşmüştü. Darbeciler tarafından yeniçeri ağası olarak seçilen Kel Mehmet bütün yeniçeri kolluklarını dağıtıp şehri asayıştan mahrum bırakmıştı. Saray açısından herhangi bir kolluk yahut muhafız gücüne dayanarak darbecileri dağıtma imkânı kalmamıştı. Ve zaten darbe de artık gelip At Meydanı’na yani saraya dayanmıştı. Padişah durumunu kurtarma cihetine gitti. Çaresiz asileri muhatap almak zorunda kaldı (Koçu, Tarihsiz: 150).

Sarayda yapılan toplantıların yanında Meşihat makamı da kendince isyana çare bulmak için toplantılar tertip etmişti. İşin ayırdına varmış olan Müftü Efendi/Şeyhülislam bu toplantılardan birinde ihtilalcilerin hedeflerinin ne olduğunu izah etme sadedinde açıklamalar yapmıştı. Zira ihtilalciler daha önce “mahmudü’l-fiâl/mahmûdü’l-hısâl bir imam isteriz” diye tezkere vermişlerdi. Şeyhülislam, hocalar meclisinde bundan bahsetmiş ve yapılması gerekeni söylemişti: “Beyhude vakit geçirmenin anlamı yoktur. Hemen sabah namazını müteakip Ayasofya’da akdedilecek bir toplantı ile padişahı hal’ edelim ve asilerin hedefinde olan devlet adamlarını kurtaralım,” demişti (Uzunçarşılı, 1988: 207). Ancak Şeyhülislamın bu teklifi yerine getirilmedi. Zira devletin içerisine sürüklenmiş olduğu kargaşa ve kaos tedbir almaya imkân vermiyordu.

Ezanların okunmasını ve insanların Sancak-ı Şerif’in altında toplanmasını engelleyen Patrona ve hempaları bu hamleler ile psikolojik üstünlüğü de tamamen ele geçirdiler. Artık Patrona İstanbul’un tek hakimidir. Şimdi sıra bizzat saraya gelmiştir. O sırada, sarayda, İbrahim Paşa tarafından tertip edilmiş olan toplantılarda asilere karşı alınması gereken tedbirler konuşulmuş, sonuçta saray içerisinden kuvvet tedarikinde karar kılınmıştı. Bir sonuç alınamadı. Sadece 30 kişi

²⁶ Bu anlamda Koçu çok acı olaylardan söz etmektedir. Koçu’nun kaydına göre camilerde ezanların okunmadığı bu ihtilal günlerinde insanlar ailelerini muhafaza etmek için selatin camilerine sığındılar. Hatta evlerinin civarında mezarlık olanlar, geceleri ciğer paresini, nur-i didesini nefes alacak bir delik bırakıp diri diri mezara gömüp saklıyordu. Selatin camilerinin imamları, müezzin ve kayyımları kendilerine sığınan insanları koruyabilmek için silahlanmışlar, nöbet tutmuşlardı. (Koçu, Tarihsiz: 154).

²⁷ Türk ve Müslüman İstanbul’un tarihinde tek gün 29 Eylül 1730 Cuma, ezan okunmamış ve binlerce cami ve mescidinde namaz kılınmamıştır (Koçu, 1964: 278). Kara Cuma... o ezansız ve namazsız kara cuma günü İstanbul için bir felaket oldu. Halk malını bıraktı çocuklarını koruma derdine düştü. Koçu diyor ki “hiçbir kalemin tasvir etmek istemeyeceği şenaatler alameleinnas işlendi (Koçu, 1964: 279).

toplanabildi. Saray tarafından ortaya konan tüm hamleler tek tek bu şekilde boşa çıkmaya başlayınca bazı önemli devlet adamları Patronaya iltihak etmeye başladılar. Halk ise evine çekildi. Zira hayatından emin değildi. İstanbul'da yaşayan azınlıklar bile kaçıp Büyük Ada'ya sığınmışlardı. Bu noktada Padişah artık yenilgiyi kabul etti. Az önce de ifade edildiği üzere asileri muhatap aldı ve onlara elçi gönderdi. Elçi meydanda toplanmış olan kalabalığa şöyle seslendi: "Sultan Ahmet Han hazretleri cümlenize selam eder. Bu cemiyetin aslı nedir öğrenmek ister. Ne ise söyleyin padişahımıza arz edeyim" deyince, "Şevketli padişahımızdan hoşnuduz. Veziri, kethüdasını, kaptan paşayı ve şeyhülislamı istemezüz" (Uzunçarşılı, 1988: 206; Altınay, H.1331: 98).²⁸ dediler.

İçlerinde sadrazam, iki damadı, şeyhülislam ve sadrazam kitapçısı/hâfız-ı kütüb Şair Nedim'in de olduğu tam 37 devlet adamının yazılı olduğu defteri Padişah elçisine sundular. Osmanlıda ilmiye sınıfı ve ilmiyenin başı olması hasebiyle şeyhülislama idam cezası verilmezdi. Asiler onu dahi deftere yazmışlardı. Defter Padişaha takdim edildi. Asilerin en önemli hedeflerinin veziriazam olduğu belliydi. Onu kurtarmaya imkân yoktu. Ama en azından hiçbir günahı olmayan Şair Nedim kurtarılamaz mıydı? Bu anlamda padişahın hiçbir girişimi olmadı. Şeyhülislam ise ilmiye mensupları tarafından kurtarıldı (Koçu, Tarihsiz: 152).

Darbeciler aslında padişahı da istemiyorlardı. Ancak bütün cehaletlerine rağmen hedefe adım adım ilerlemek gerektiğinin de farkında idiler. Bu yüzden şimdilik padişah meselesini geri bıraktılar. Tabi ki bu şekilde hareket etmekle önemli bir hamle yapmış oldular. Zira netice itibariyle devletin en önemli iki umdesini birbirinden ayırmayı başardılar. Sonuçta birbirinden ayrılan bu unsurlardan biri öbürünü yiyecekti. Durumunu muhafaza edebilmek için Padişahın, sadrazamını feda edeceği belliydi. O yüzden isyancılar önce bunu temin ettiler. Ardından da Padişaha yöneldiler. Padişahımızdan hoşnut ve razıyız, demişler, ama aynı zamanda Padişahı da tehdit etmeyi ihmal etmemişlerdi: "Padişahımız bilsin ki bizim ondan acimiz yoktur. İstediklerimizi vermezse biz almasını biliriz" (Abdi Tarihi, 1943: 38).

Padişah tahtını kurtarmak için asilerden gelen isteğe boyun eğdi. Asiler 37 devlet adamından öncelikle dördünün kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdi.²⁹ Padişah talep edilen devlet adamlarını diri diri teslim etmeyi uygun bulmadı. Yeni şeyhülislam başkanlığında yapılan toplantıda Ulema, İbrahim Paşa ve iki damadının katline fetva verdi. Padişah da bunu onayladı. Üç

²⁸ O dönem kurumları ile bu dönem kurumlarını birebir eşitleme imkânı olmamakla beraber bu talep bir anlamda başbakanı, içişleri bakanını ve deniz kuvvetleri komutanını istemiyoruz demektir.

²⁹ İspirizadenin Ayasofya camiine giderek asilere yaptığı konuşma çok dikkat çekicidir. Bu konuşmadan şeyhin her iki tarafı da idare edecek zekası ve mahareti anlaşılmalıdır (hey içi düşman yüzü dost/bir koyundan çıkarmıştır iki post): "Biriniz Halil b. İskender (Patrona) derler ki semenderdir. Biriniz Muslu Beşe, derler ki misal-i ejderdir. Biriniz dahi kahveci Ali, Çorbacıdır ki merd-i meydan Hayderdir..." İspirizade bu şekilde başlamış olduğu konuşmasını çıplak ayaklarda nasıl bir hikmet gizli olduğuna vurgu yaparak sürdürdü: "Hamiyet kılıcını kuşandınız ve çıplak ayağımızla kükreyip...imdi Halil b. İskender semender olup ateş içine niçin yalın ayak yürüdü? Ol dilaverin kalp gözünü açan açtı...anın için... beni ademin evveli adem safiyyullah serendib asadına çıplak ayağı ile çıkıdı. Nuh peygamber sefinesini inşa ederken ayağı çıplak idi. İbrahim peygamber keza kabeyi inşa ettikde ayağı çıplak idi. Musa nebi tur-i sinaya... isa nebi cebel-i zeytundan kudüs-ü şerife... işte Halil b. İskender'e olan tenbih bu hikmet üzere idi..." sonra ağır bir ebced hesabına girişti. Topladı çıkardı ve ayak hesabı ile o günün tarihini buldu ve "Şimdi müşşidin Halil b. İskender'e çıplak ayak ile hu deyip, yürü demesindeki manayı anladın mı?" Eşkiyayı evliya yapıp işi bağladı. Patronanın 30 kişi ile hareketi başlatıp çok uğraşmasına rağmen 31. ye bir türlü ulaşamamasını bile üçler yediler kırklara bağladı. Ancak bu hesapta otuz rakamı ortaya çıkmayınca üçle yediyi toplayıp kırktan çıkardı ve çok kolay bir şekilde otuza ulaştı ve 30 rakamına pir nefesi üfleme de ihmal etmedi. Koçu'nun fitne zehircisi dediği bu yaman şeyh efendi bir kez daha eşkiyaya hitap etmiştir. Padişah tarafından Et Meydanına nasihatçı olarak gönderilen şeyh efendi ima yolu ile asilere direnmeleri gerektiğini çok güzel anlatmıştır. Ben elif çekeyim sen noktasını koy, demiştir: "İşte biz yine geldik. Niçin geldik? Görmedin mi ki ayağımız çıplak geldik... Ben elif çekeyim sen noktasını koy...Ey dilâveren sağ ayağınızı sol ayağımız üzerine koyup bu davada ayak mühürleyip durun!" İspiroğlu eşkiyaya ima yollu direnmelerini söyledikten sonra Saraya döndü ve "padişahımız halvethanesinde istirahat buyursun" derler, dedi. Padişah bunun ardından diğer işbirlikçi Zülali Hasan Efendi'yi gönderdi. O da aynı haberle geri geldi. (Koçu, Tarihsiz: 161).

devlet adamını cellada havale etti. Önce boğdurdu ve sonra asilere teslim edilmek üzere meydana gönderdi. Şeyhulislamlara idam cezası verilemediğinden onu da önce azletti, sonra da sürgüne gönderdi. Cesetler öküz arabaları ile asilere, Meydan'a gönderildiler (Koçu, Tarihsiz: 156).

Asiler padişahın Nevşehirli'ye kıyamayacağını düşünüyorlardı. Birden bir şaya yayıldı. Şayiye göre padişah veziriazamına kıyamadığından onun yerine Kürkçübaşı Manol'u boğdurup göndermişti. Asiller birinci adımı atmışlar, ikinci ve en önemli adımı atmanın alt yapısını oluşturuyorlardı. Bu sırada Meydan-ı Lahm'de toplanmış olan 70 bin asker, padişahı dahi istemediklerini ilan ediyorlardı. "Biz gayri Sultan Ahmet Han'ı kabul ve padişah olduğunu dahi istemeziz...Sultan Mahmut Han'ı padişah idelim..." diyorlardı. (Abdi Tarihi, 1943: 41).

Patrona ve hempaları hedeflerini gerçekleştirmenin alt yapısını hazırlarken, Osmanlı tarihinin en utanç verici sahnelerinden birine imza attılar. Kendilerine teslim edilmiş olan sadrazamın cesedini önce soydular. Ardından sünnetsiz olduğu iddiası ile tekrar saraya yollamak üzere bir atın üzerine bağladılar. Yarı yolda ceset yere düştü. Cesedi geri götürmekle görevli olan kişi tekrar ata yükleyemediğinden cesedi atın kuyruğuna bağladı. Sürükleyerek sarayın kapısına kadar götürüp bıraktı. Bu hareket saraya karşı işlenebilecek en ağır hakaretti. Bu aşağılayıcı durum karşısında kalan padişah acı gerçeği fark etti. Asiler, Padişaha tahtını terk etmesi gerektiği mesajını iletmişlerdi. Eşkiyanın mesaj iletme şekli de eşkiyaca idi. Saray mesajı hemen aldı. Hiç diremedi. Padişah kendisinin ve evlatlarının hayatlarının muhafaza altına alınması şartı ile tahtını terk edebileceğini söyledi. Bunun üzerine şehzade Mahmut kafesten çıkarıldı. Böylece Padişah tahtını terk etti ve tahtını yeğeni şehzade Mahmut'a bıraktı. Bırakırken de ona nasihat etmeyi ihmal etmedi: "İşte benim ahvalim sana ibret olsun. Sakın vezirine teslim olma. Bir adamı 5-10 sene, sakın vezirlikte bırakma. İşini kendin gör. Ele itimat etme. Devlet işlerini baban Feyzullah Efendiye ve ben de Veziriazama bıraktığımızdan bu işler başımıza geldi" (Uzunçasrşılı, 1988: 210).

4. Darbe Sonrası Gelişmeler

Darbe başarıya ulaştıktan sonra asiler kapıkulu asker ocaklarının kütük defterlerini herkese açmış ve birkaç gün içinde yeniçeri, cebeci, topçu, sipahi ve silahtar ocaklarına çok fazla sayıda insanı, asker yazıp, ulufeye bağlamışlardır. Bu hareketle zaten bozulmuş olan asker ocakları büsbütün çığırından çıkmış ve bir daha disiplin sağlanamamıştır. Bu şekilde 1826 yeniçeri kıyımına (Vak'ai Hayriye) kadar gidilmiştir.

Başarılı darbenin ardından darbeciler devlette üst düzey memuriyetler kapmaya başlamışlardır. Patrona, vezirlik payesi ile taltif edilmiş, ayakdaşlarından Saraç Mahmut yeniçeri ağası, Urlu, sekbanbaşı, Deli Mustafa, kapı kethudası ve Deli İbrahim'de İstanbul kadısı olmuştur. Nihayet asil meseleye, darbecilerin en başta hedefe koydukları işe sıra gelmiştir. Darbenin kını Sadabad ve Asafabad gibi mutena yapıları, muhteşem lale bahçelerine gelip dayanmıştır. Bu göz alıcı köşkler ve bahçeler darbecileri fena halde rahatsız ettiğinden, köşkler ve onların bahçelerinin tamamen tahrip edileceği haberleri sağda solda yayılmaya başlayınca, Padişah bu muhteşem yapıların yıkılmasını ve enva-i çeşit çiçeklerle süslenmiş bahçelerin tahrip edilmesini engellemeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Köşkerin yıkılması konusunda sahiplerine tebligat göndermiştir. Üç gün içerisinde muhteşem Sadabat ve benzeri köşkler, mutena bahçeler yıkılıp tahrip edilmiştir. 18. yüzyıl ortası Türk mimarisinin bu en güzel örnekleri bir anda hâk ile yeksan olmuştur (Koçu, Tarihsiz: 166).

Eşkiya cemiyetini köşkerin tahrip edilmesi de tatmin etmemiş, Patrona ve hempaları insana ve doğaya karşı cinayet işlemeye devam etmişler, neticede bu cinayetlerle bir taraftan da kendi sonlarını hazırlamışlardır. Padişah asilerin hareketlerinden son derece rahatsızdır. Ancak bir müddet eli kolu bağlı beklemek durumunda kalmıştır. Nihayet devlet ileri gelenleri aralarında çok gizli toplantılar tertip ederek eşkiyanın tenkili için bir hareket planı hazırlamışlar ve plana göre bir görüşme bahanesine ile Patrona ve adamları saraya davet edilmişlerdir. Patronayı ortadan kaldırma

görevi Yeniçeri çorbacılarından Halil Ağa'ya verilmiştir. Patrona ve hempaları saraya davet edildikten sonra, Halil Ağa tertibat almıştır. Patrona içeri girer girmez adamları ile birlikte üzerine çullanmış, Patrona karşılık vermek istemiş ancak güç yetirememiştir. Nihayet kılıç darbeleri altında, kanlar içerisinde yere yuvarlanmıştır. Yakın adamları da aynı akıbete uğramışlardır. (Koçu, 1964: 283).

Patrona ve adamları temizlendikten sonra kısmen de olsa eskiye dönmüştür. İbrahim Efendi matbaası yeniden açılmıştır. Yakılmış yıkılmış Sadabat eski neşesine kavuşmuştur. Yine dillerden Nedim'in mısraları dökülmeye başlanmıştır:

Bir nîm neşe say bu cihanın baharını

Bir sâgari keşideye tut lâlezarını

Tabi artık ne İbrahim Paşa ne de bülbül-i şeyda Nedim vardır. Ölüm korkusu ile tecennün eden (Koçu/Patrona Halil: 172)³⁰ Nedim'in gazelleri dillerde terennüm edilirken, İbrahim Paşa'nın hatırası için de destanlar yazılmıştır. O günlerde İbrahim Paşa'nın acı ölümü üzerine yazılan anonim destan içli içli okunmuştur:

Perşembe gün koptu büyük galabe

Otakların cümle oldu harabe

Na'şımı³¹ çıkardı büyük araba

Uryan olup kaldığıma ağlarım

On üç yıldır ben de ettim vezaret

Bunca evkaf yaptım bunca akâret

Layık mıdır bana bunca hakaret

Hakaretle öldüğüme ağlarım

Varın söylen oğlum giysin karayı

Çıraklarım gitsin beni arayı

Harap olsun Üsküdar'ın sarayı

Düşmanlara kaldığıma ağlarım

Yaşa Sultan Mahmut tahtında yaşa

Fermanın yürürsün dağ ile taş

Öksüz kaldı oğlum Mehmet Paşa

Anın yetim kaldığına ağlarım

³⁰ Nedim'in ölüm sebebi hakkında çeşitli rivayetler vardır. Kaynaklarda şairin, Patrona Halil isyanını takip eden günlerde "illet-i vehîme" den öldüğüne dair rivayetler vardır. Müstakimzâde Süleyman Sâdetin ise Nedim'in ihtilal esnasında evinin damına çıktığını ve oradan düşüp öldüğünü söyler. Bazı kaynaklara göre ise şair bu tarihten önce ölmüştür. Kabri Üsküdar Karacaahmet mezarlığının Miskinler Tekkesi kısmındadır. Daha geniş bilgi için bkz; (Macit, 2007: 550)

³¹ "Naaş" tabiri aslında "Leş" olarak ifade edilmiştir. Günün anlayışına uygun olması bakımından "leş" yerine "naaş" tercih edilmiştir.

İmdat edin bana kırklar yediler

İbrahim Paşaya maktül dediler

Na'şımı cümle köpekler yediler

Namazımın kılınmadığına ağlarım

(Koçu, Tarihsiz: 174; Altınay, H.1331: 118.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı yenilik hamlelerinden biri ve aynı zamanda kendisine Batı medeniyetini örnek almış olan hareketlerin ilki olan Nevşehirli yenilik hamlesi namı diğer Lale Devri büyük bir Yeniçeri darbesi ile sonlandırılan Osmanlı yenilik hareketlerinden biridir. Lale Devri yenilik hamlesi tıpkı diğer Osmanlı yenilik hareketler gibi önce tabandan gelen halk hareketi ve hareketin askeri darbeye dönüşmesi sonucunda ortadan kaldırılmıştır.

Osmanlı yenilik hamlelerini iki açıdan ele almak gerekmektedir. Bunlardan bazıları Batıyı, bazıları ise atalar zamanına dönüşü hedef almışlardır. Lale Devri yenilik hamlesi ile kendisinden önce ortaya çıkmış ve tasavvur çerçevesinde kalmış olan Genç Osman yenilik hamlesi arasında bu bakımdan bir farklılaşma söz konusudur. Genç Osman atalar zamanındaki ihtişamı hedeflemişken Lale Devri doğrudan doğruya Batı medeniyetini taklide yönelmiştir. Nevşehirli İbrahim Paşa, Türkiye tarihinde Batı'ya dönük yenileşme hareketini başlatan ilk devlet adamıdır (Öztuna, 1994: 486). Genç Osman zamanında hedef alınacak bir üstün Batı medeniyeti söz konusu değilken şimdi artık durum değişmiş, Batılılar hızla başta harp sanayi olmak üzere medeniyet alanında epey mesafe kat etmişlerdir. Genç Osman'dan bu yana aradan geçen bir asırlık dönemde Batı medeniyeti Osmanlı'ya nazaran bariz bir üstünlük sağlamış, kendisini kabul ettirmiştir. Osmanlı ilerleme ve yenileşme yolunda yapması gereken ıslahatı bir türlü yapamamış, atması gereken adımları atamamıştır.

Bu anlamda 1683 Viyana bozgunu önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı'nın Batı orduları karşısında üst üste yenilgiler almaya başlaması, sürekli toprak kaybetmesi ve aynı zamanda gendi gücüne dayanarak ıslahat ve yenileşmeyi gerçekleştirememesi Osmanlı'da giderek bir düşünce ve anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Artık Avrupa ile savaş yolu ile başa çıkılamayacağı anlaşılmıştır. Bunun yerine ilim ve sanata yönelmenin ve edebiyata ağırlık vermenin daha doğru olacağı kanaatine ulaşılmıştır. İlim ve sanatın membainin, o dönem itibariye, Avrupa olması bir nevi bir zorunluluk tahtında Osmanlı'yı o istikamete doğru yöneltmiştir. Osmanlı artık Avrupa'yı örnek almaktan başka bir yol bulamamaktadır. Bu da ilk defa Nevşehirli'nin sadaretinde kendisini göstermiştir. Bu aslında Osmanlı için yeni bir devirdir. Yakın zamanda sadrazamlık makamına geçmiş olan İbrahim Paşa, Pasarofça anlaşmasının ardından oluşan barış ortamından da istifade ile bu yeni tarz-ı siyaseti tatbik koymuştur. Sonuçta asrın başında gerçekleştirilemeyen ıslahat yüzünden, asrın sonunda karşı karşıya kalınan büyük bozgun dolayısı ile Osmanlı yeni sadrazam rehberliğinde ve öncülüğünde bir yenilik hamlesi başlatmış ancak bunu da başaramamıştır.

İbrahim Paşa tarafından yeni dönemin bir göstergesi olarak Paris'e gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Fransa'dan çok etkilenmiş ve dönüşünün ardından Avrupa etkisi kendisini göstermeye başlamıştır. Yenileşme politikasının en önemli göstergesi, Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Said Efendi ve İbrâhim Müteferrika'nın gayretleriyle 1727'de Müteferrika'nın İstanbul Yavuz Selim'deki evinde kurulan matbaadır. Avrupa etkisi ile ortaya çıkmış olan yenilik sadece bu değildir. Bir Fransız mühtedisi olup Gerçek Dâvud Ağa adıyla anılan kişi de Şehzadebaşı'nda çağdaş anlamda ilk yangın söndürme kurumu olan Tulumbacı Ocağı'nı kurmuştur. Sonuçta Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin ülkeye dönmesinden sonra İstanbul'da

başta mimari olmak üzere hemen her alanda Fransız tesiri, süsleme sanatında ise barok ve rokoko tarzları kendini göstermeye başlamıştır.

Boğaziçi ve Haliç kıyıları köşkler ve kasırlarla donatılmıştır. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'dan getirttiği planlara göre inşa edilen yapılarda Avrupa mimarisinin tesirleri görülmeye başlamış, duvarlar Avrupalı ustalar tarafından Batı tarzında süslenmiştir. Köşkerin en önemlisi İbrâhim Paşa'nın gayretiyle iki ayda tamamlanan Kâğıthane'deki Sâdâbâd Kasrı'dır. Devlet adamları tarafından bu mekân kısa sürede şenlenmiş, Kâğıthane deresinin iki tarafı yalılarla donatılmış, âdeta Paris civarındaki Versailles'a nazire yapılmıştır. Ayrıca Üsküdar ve Kadıköy sahillerinde köşkler inşa edilmiştir. Çeşmelerin en önemlisi Bâb-ı Hümâyün önündeki Üçüncü Ahmet Çeşmesi olup bu yapı daha sonra Azapkapı, Tophane ve Üsküdar Meydanında da yapılan çeşmelere örnek olmuştur.³² Osmanlı tarihinde ilk defa ciddi bir şekilde yenileşme meselesi tartışılmıştır (Unat, 1943: 81). Yapılan eğlence ve şenliklerin sembolü de lâle olmuştur.

Başta padişah ve sadrazam olmak üzere devlet ricâlinin gelenekleri zedeleyecek derecede, israfa varan eğlence düşkünlükleri bazı çevreleri rahatsız etmiştir. Sarayın ölçsüz masrafları, geleneklerden kopma, sadrazam tarafından konulan aşırı vergiler başta ulemâ olmak üzere halkın büyük çoğunluğu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Askerî reformlardan endişe duyan Yeniçeri de gayri memnun halka destek vermiştir. Sonuçta Osmanlı toplumu yaşamış olduğu bu çelişkiler sebebiyle bir askeri darbeye doğru yol almaya başlamıştır.

Bütün bu hoşnutsuzluklara rağmen darbenin zeminini daha çok siyasî sebepler oluşturmuştur. Sefer giderleri için yeni vergiler konması da bardağı taşıran son damla olmuştur. Buna İstanbul'a yönelik göçler, artan işsizlik ve esnafın karşılaştığı zorluklar da eklenince zemin giderek daha müsait hale gelmiştir. Özellikle sadrazamın, akrabalarından oluşan bir ekip kurmuş olması ve bunların önemli görevlere getirilmesi (Nepotizm) en çok tepki çeken uygulamalardan biri olmuştur. Sonuçta idareciler ile halk kesimleri arasında oluşan çelişkiler; bir tarafta kömür bulsa tozunu sürme diye gözüne çekecek insanlar geçim darlığı ile cebelleşirken, öbür tarafta devletlilerce başta 100 odalı mutantan Sadabat kasrı olmak üzere benzer yapıların inşa edilmesi ve buralarda yapılan muhteşem eğlenceler, merasimler ve aşırı lüks ve israf, fakir halk kesimleri ile idareciler arasında büyük bir çelişkiye yol açmış, Patrona ihtilali de bu çelişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.³³ İbrahim Paşa tarafından ortaya konulmuş olan büyük başarılar ve önemli icraatlar bu çelişkiler arasında kaybolup gitmiştir.

İbrahim Paşa iyi bir devlet adamıdır. Sadrazam olduktan sonra aldığı tedbirler ile mali durumu düzeltmiş, bütçe açığını ortadan kaldırmıştır. Hatta onun aldığı tedbirler sayesinde bütçe fazla vermeye başlamıştır. Nevşehirli bundan sonra asıl hedefine yönelmiş, imar faaliyetlerine girişmiştir. Başarılı bir devlet adamı olmasının yanında ileri görüşlü, yenilikçi ve hamiyetli bir kimsedir. Özellikle devrin ulema, şair, edip ve sanatkarlarını korumuştur. Yenilik sever bir sadrazamdır. Tarihe ve güzel sanatlara meraklıdır. Hafız Osman'dan sülüs ve nesih meşk etmiştir. En çok okuduğu kitap ise Naima Tarihi'dir.³⁴ Bununla birlikte Lale Devri ve bu devirdeki ayş u

³² Üçüncü Ahmet Çeşmesi: Türk rokoko tarzının en güzel örneklerindedir. Kitabelerinden birinden öğrenildiğine göre bu eşsiz eserin yaptırılmasını Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tavsiye ederek gerçekleşmesine ön ayak olmuştur. Türk sanatına Batı sanat üslubunun sızmaya başladığı bir dönemin eseridir (Eyice, 1989: 38).

³³ 1730 ihtilali bu keyfi idarenin kanlı muhasebesidir (Koçu, 1964: 269).

³⁴ Üçüncü Ahmed'in son 12 senesi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında geçmiştir. Nevşehirli cidden âkil, aydın düşünceli, zevki san'atla ruhunu besleyip geliştirmiş bir vezirdir. Batı medeniyetine sempati ile bakmış dirayet ve sanatla her türlü müşkilatı halletmesini bilmiştir. Zevki sanatla Türklere hayatın saadetini anlatarak Türkiye tarihinin en mühim bir devrini vücuda getirmiştir. Şiir ve sanat onun döneminde onun himmeti ile terakki etmiştir. Devleti bu zaman zarfında dilediği gibi idare etmiştir. İbrahim Paşa asaletli, tavırları, nazikane sözleri ile bütün elçileri dirayet ve irfanına hayran bırakırdı. Paşa elçileri mültefitane muamelelerle hem devletin siyasetini idareye hem de mevkiini muhafazaya muvaffak oluyordu. Büyük bir devlet adamı, intizamsever sadrazam aynı zamanda yenilikçi bir kafa yapısına sahip olan Nevşehirli, kendi hatalarının kurbanı olmuştur. (Aktepe, 1993: 441); (Altınay, H.1331: 29).

işret ile anılmıştır. Dönemi tam bir eğlence, zevk u safâ dönemidir. Eğlence ve israf bir noktadan sonra aleyhine dönmeye başlamıştır. Zira bu faaliyetler neticede ülkenin refahını artıracak girişimler değildir. Bunlar daha çok belli bir kesimin zevk ve sefahatine hizmet eden girişimlerdir. Bir tarafın sefahati ile öbür tarafın sefaleti adeta at başı gitmiştir. Geniş halk tabakaları arasında hüküm süren yoksulluk giderilememiştir. Yoksulluk her geçen gün derinleşmiş ve İbrahim Paşa'ya karşı duyulan hoşnutsuzluğu artmıştır. İşte tam bu noktada kıyamet kopmuştur. Devlet adamları eğlence hayatına dalmış, gaflet aleminde iken İstanbul halkı bir ihtilale daha uyanmıştır. Tarih 1730 Eylül'ünü göstermektedir. İlk yenilik hamlesinin akamete uğratılmasından sonra aradan yaklaşık bir asır geçmiştir.

Patrona Halil darbesi çok önemli darbelerden biridir. Diğer darbelere benzer sebepler tahtında ortaya çıkmış ve bir devrin kapanmasına yol açmıştır. Her darbe gibi bunun da sonuçları çok ağır olmuştur. Tüm diğer darbeler gibi bu da büyük bir yıkıma, acı ve eleme yol açmıştır. İyi tarafı darbecilerin iktidar sürelerinin çok kısa olmasıdır. Patrona Halil ve yandaşları 49 günde devrilmişlerdir. Koçu bu devrilişin hikayesini bir gazete refleksi ele alıp anlatmıştır. Yıkılışın ardından attığı manşet şudur:

“Haydutlar tepelendi”

“Kırk dokuz günden beri hükümeti mülevves pençeleri altında ve serdengeçti ağaları denilen Dellak Patrona Halil ve Manav Muslu Beşe ile ayakdaşlarının ileri gelenleri ve o süfli türedi hayta güruhu ile işbirliği yapmış olan Yeniçeri Ağası Kel Mehmed, Sekbanbaşı Urlu Murtaza, Yeniçeri Kethudası Mahmud, dün saray-ı hümayunda fevkalade divana geldiklerinde idam olundular”³⁵

Böylece pespayeler saltanatı sona ermiş ama aynı zamanda önemli bir yenilik hamlesi daha akamete uğratılmıştır. Her şeye rağmen bu Lale Devri ile Batılı yenilik hamleleri yollarına devam etmişlerdir. Bundan sonra bu anlamda başka yenilik tecrübeleri de yaşanmış, nihayet Cumhuriyetin kuruluşuna kadar gelinmiştir. Hiç şüphesiz Cumhuriyet ve onun kuruluşu sırasında gerçekleştirilmiş olan devrimler, birer yenilik hamlesi olarak Osmanlıya nazaran çok daha kapsamlı ve başarılıdır. Ancak ona gelinceye kadar Türk toplumu, asırlara sâri büyük zorluklar ve sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır. Lale Devri itibariyle henüz daha işin başındadır.

KAYNAKÇA

- Abdi Tarihi (1943), 1730 Patrona İhtilali, Yayımlayan: Faik Reşit Unat, TTK Ankara.
- Abdülkadir Özcan (2007), “Patrona İsyanı,” DİA, İstanbul, 34/189.
- Aktepe, Münir (1958), Patrona İsyanı, İstanbul.
- Aktepe, Münir (1993), “Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli”, TDV, C. 8, s. 441-443.
- Altınay, Ahmet Refik (1331), Lale Devri, nşr: A. Tanrıkulu-O Enünlü, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Eyice, Semavi (1989), “Ahmet III Çeşmesi”, DİA, İstanbul.
- İnalçık, Halil (2015), Has Bağçede Ays u Tarab, İş Bankası yayınları.
- Koçu, Reşat Ekrem (1964), Yeniçeriler, Nurgök Matbaası, İstanbul.
- Koçu, Reşat Ekrem (2004), Osmanlı Padişahları, Doğan Kitap, İstanbul.
- Koçu, Reşat Ekrem (ty), Patrona Halil, Koçu Yayınları.

³⁵ Koçu, Patrona Halil, 171.

Macit, Muhsin (2007), "Nedim" DİA, C.32, İstanbul.

Naima, Mustafa Efendi (2007), Naima Tarihi, Ankara.

Öztuna, Yılmaz (1994), Büyük İslam Tarihi, Ötüken, İstanbul.

Tuğî, Hüseyin (2010), Musibetname, Haz: Ş. Nezihi Aykut, TTK, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), Osmanlı Tarihi, TTK, Ankara.

Yaşaroğlu, Hasan (2013), Osmanlıda Bir Darbe: Genç Osman Örneği, Turkish Studies, Volume 8/7 Summer, p. 705-732, Ankara-Turkey.

Yenişehirli Abdullah Efendi (1289) (ö. 1156/1743), Behcetül-Fetâvâ (بهجة الفتاوى), İstanbul 1266, 1289.